

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Üldajaloo osakond

Sarah Lainemäe

Keskaegse Liivimaa kõrgvaimulike matusekultuur

Bakalaureusetöö

Juhendajad: prof. Anti Selart

Kerli Kraus

Tartu 2020

Sisukord

Sissejuhatus	3
1 Kõrgvaimulike matusekultuur kõrg- ja hiliskeskaegses Euroopas.....	11
1.1 Eluajal tehtud ettevalmistused	12
1.2 Matused.....	16
1.3 <i>Memoria</i>	17
2 Liivimaa kõrgvaimulike matused	20
2.1 Kirjalikud allikad	20
2.2 Arheoloogilised leiud.....	22
2.3 Hauatähised.....	23
3 Liivimaa peapiiskoppide ja piiskoppide matusepaigad.....	25
3.1.1 Üksküla piiskopid.....	25
3.1.2 Riia piiskopid.....	26
3.1.3 Riia peapiiskopid	27
3.1.4 Tartu piiskopid.....	28
3.1.5 Saare-Lääne piiskopid	29
3.1.6 Tallinna piiskopid.....	32
3.1.7 Kuramaa piiskopid.....	33
4 Liivimaa kõrgvaimulike matusekultuur	35
Kokkuvõte	39
Summary.....	41
Allikad ja kirjandus	42
Lisa 1. Liivimaa kõrgvaimulike matusepaigad.....	53

Sissejuhatus

Matusekultuur ei kajasta pelgalt suhtumist surma, vaid annab teavet ka minevikus elanud inimeste elust ja selle mõtestamisest kultuuriruumis. Läbi ajaloo on surnute mälestuseks ja mälestamiseks nende matmispaiku tähistatud. Ühiskonnas kõrget staatust omavate inimeste hauatähisteks olid monumendid, mis säilitasid nende staatuse ka pärast surma.¹ Näiteks Vana-Kreeka linnriigis Spartas korraldati esivanemate mälestamiseks pidustusi, et avaldada neile austust.² Surnute mälestamise juures võisid lahkunud mängida märkimisväärset rolli elavate maailma kõigis olulistest sfäärides alates majandusest kuni argipoliitikani.³

Keskaja katoliiklikus kultuuriruumis omandas surm uue tähenduse.⁴ Surma temaatika kujutamine muutus tavaliseks nii kunstis kui ka kirjanduses,⁵ ähmastus piir surnute ja elavate maailma vahel: näiteks pühakute maised jäänused reliikviade näol aitasid luua silla siin- ja teispoolse vahel.⁶ Seoses kristlike dogmade väljakujunemisega kõrgkeskajal kujunes välja ka unikaalne, kindlatele reeglitele allutatud matusekultuur. Suremise juures püüti tagada *mors beata*,⁷ n-ö ideaalne suremise

¹ **John Drinkwater**. Preface. – Maureen Carroll, Jane Rempel (toim). *Living Through the Dead. Burial and Commemoration in the Classical World*. Oxford: Oxbow, 2011, lk viii–xii (siin eriti lk viii).

² *Ibid.*, lk xii.

³ **Patrick J. Geary**. *Living with the Dead in the Middle Ages*. New York: Cornell University Press, 1994, siin lk 2; **John Drinkwater**. Preface, lk viii–xii.

⁴ **Paul Binski**. *Medieval Death: Ritual and Representation*. London: British Museum Press, 1996, lk 9, *passim*; **Diana Walsh Pasulka**. *Catholic Views of the Afterlife*. – Christopher M. Moreman (toim). *The Routledge Companion to Death and Dying*. Abingdon: Routledge, 2018, lk 5–13; **Thomas G. Long**. *Christian Funerary Traditions*. – Christopher M. Moreman (toim). *The Routledge Companion to Death and Dying*. Abingdon: Routledge, 2018, lk 35–44.

⁵ Vt nt: **Paul Binski**. *Medieval Death: Ritual and Representation*. London: British Museum Press, 1996; **Eileen Gardiner**. *Heavens and Hells*. – Christopher M. Moreman (toim). *The Routledge Companion to Death and Dying*. Abingdon: Routledge, 2018, lk 245–255.

⁶ Vt nt: **Christopher Michael Woolgar**. *What Makes Things Holy? The Senses and Material Culture in the Later Middle Ages*. – Robin Macdonald *et al* (toim). *Sensing the Sacred in Medieval and Early Modern Culture*. Abingdon: Routledge, 2018, lk 60–78.

⁷ **Mia Korpiola, Anu Lahtinen**. *Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe: An Introduction*. – Mia Korpiola, Anu Lahtinen (toim). *Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe*. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies, 2015, lk 1–31 (siin eriti lk 1); vt nt: **Christopher Daniell**. *Death and Burial in Medieval England 1066–1550*. London; New York: Routledge, 1997, lk 1–26.

viis,⁸ mille kohaselt peeti eelistatuks lahkumist surivoodil, mis võimaldas viisipärast hüvastijätmist lähedastega ja surmaga seotud korralduste tegemist.⁹ Oluline oli mõista, et elu on habras ja mitte unustada, et surm tabab igaüht olenemata tema ühiskondlikust staatuses, vanusest või jõukusest.¹⁰ Eriti oluliseks kujunes aktiivne suhe surmaga 14. sajandil, mille alguses tabas Euroopat ikalduste periood, sajandi keskel (1347–1353) aga Musta Surmana ajalukku läinud katkulaine. Nimetatud kriiside tulemusel tekkinud demograafiline kriis tõi ka kunsti esile elu hapruse.¹¹

Surma tajutav kohalolu mõjutas tugevasti kogu hiliskeskaja Euroopa ühiskonda ja kultuuri, mis on pärvinud mitmete ajaloolaste tähelepanu. Üks tähelepanuväärsemaid uurimusi, mis käsitleb ühiskonna ja kultuuri suhet surmaga hiliskeskajal, on Hollandi ajaloolase Johan Huizinga (1872–1945) sulest 1919. aastal ilmunud teos „Keskaja sügis“.¹² Hiljem märgilise tähtsuse omandanud üldkäsitlustest väärivad paljude seast mainimist Thomas Sherrer Ross Boase (1898–1974) „Death in the Middle Ages“ (1972) ning Paul Binski (sünd. 1956) sulest ilmunud „Medieval Death: Ritual and Representation“ (1996).¹³ Lisaks mainitud üldkäsitlustele on avaldatud ka arvukalt konkreetsete sotsiaalsete gruppide matusekultuurile või inimrühmade *memoria* temaatikale keskendunud uurimusi.¹⁴

⁸ **Mia Korpiola, Anu Lahtinen.** Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe, lk 1–31 (siin eriti lk 1–2); **Paul Binski.** Medieval Death, lk 33jj.

⁹ **Christopher Daniell.** Death and Burial in Medieval England 1066–1550, lk 36; vt ka: **Diana Walsh Pasulka.** Catholic Views of the Afterlife, lk 5–13.

¹⁰ Vt nt: **Andrea Kiss, Kahtleen Pribyl** (toim). The Dance of Death in Late Medieval and Renaissance Europe. Environmental Stress, Mortality and Social Response. Abingdon: Routledge, 2020.

¹¹ Vt nt: **Louise Marshall.** God’s Executioners: Angels, Devils and the Plague in Giovanni Sercambi’s Illustrated Chronicle (1400). – Jennifer Spinks, Charles Zika (toim). Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700. London: MacMillan, 2016, lk 177–199; **Paul Binski.** Medieval Death, lk 134–138, 170–181.

¹² **Hiram Kümper.** Death. – Albrecht Classen (toim). Handbook of Medieval Culture. Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages. Vol 1. Berlin: de Gruyter, 2015, lk 314–328 (siin eriti lk 314); Vt nt: **William J. Bouwsma.** „The Waning of the Middle Ages“ by Johan Huizinga. The Waning of the Middle Ages. – Daedalus, Vol. 103, No. 1, Twentieth-Century Classics Revisited (Winter, 1974), lk 35–43. Eesti keeles ilmunud: **Johan Huizinga.** Keskaja sügis: uurimusi 14.–15. sajandi elu- ning mõttevormidest Prantsustmaal ja Madalmaades. Mati Sirkel, Laia Sisask (tõlk.), Marek Tamm, Linda Uustalu (toim). Tallinn: Varrak, 2007.

¹³ **Hiram Kümper.** Death, lk 314–328 (siin eriti lk 314); **Thomas S. R. Boase.** Death in the Middle Ages: Mortality, Judgement, and Remembrance. New York: McGraw-Hill, 1972; **Paul Binski.** Medieval Death: Ritual and Representation. London: British Museum Press, 1996.

¹⁴ Näiteks *ars moriendi* traditsioonist hiliskeskaja Londoni näitel: **Amy Appleford.** Learning to Die in London, 1380–1540. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015; Keskaegse Liiivimaa kontekstis: **Anu Mänd.** Naised, memoria ja sakraalruum hiliskeskaegsel Liivimaal. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri 3, 2012, lk 6–29 ja **Solvita Vība.** Funeral Traditions in Medieval Latvia: Sources and Problems for Research. – Torsten Fischer, Thomas Riis (toim). Tod und Trauer: Todeswahrnehmung und Traueritten in Nordeuropa. Kiel: Ludwig, 2006, lk 137–146; arheoloogilisest tekstiilist: **Elizabeth Coatsworth, Gale R. Owen-Crocker.** Clothing the Past: Surviving Garments from Early Medieval to Early Modern Western Europe. Leiden; Boston: Brill, 2018.

Siinse uurimuse eesmärgiks on anda säilinud allikate põhjal ülevaade keskaegse Liivimaa vaimuliku eliidi matusekultuurist. Selleks keskendutakse eelkõige matusekoha valikule, mis võimaldab teha üldistusi vastavate tavade kohta ja asetada Liivimaa kõrgvaimulikega seotud kombestik üleeuroopalisse konteksti. Eesmärgiks on konkreetsele allikmaterjalile tuginedes näidata, et ka keskaegsel Liivimaal järgiti kõrg- ja hiliskeskaja Euroopale omaseid üldisi reegleid. Samas on võimalik esile tuua ka kohalikus kontekstis olulisi üksikasju, mis ilmestavad ja aitavad esile tuua Liivimaa üksikute piiskopkondade individuaalsust.

Seoses piirkonna vallutamise ja ristiusustamisega laienes 13. sajandil Liivimaale piiskopkondlik süsteem ning Liivimaal rajati Riia peapiiskopkond. Riia kirikuprovintsi jäid teised Liivimaa ala piiskopkonnad – Tartu, Saare-Lääne, Kuramaa. Tallinna piiskop kuulus Lundi peapiiskopkonna alla.¹⁵ Kõik eelnimetatud kõrgvaimulikud, v.a Tallinna piiskop, olid lisaks vaimulikule ametikohale ka oma piiskopkonna ilmalikud maahärrad. Nende kõrval kujunes 14. sajandil Liivimaa suurimaks maaisandaks Saksa ordu Liivimaa haru.¹⁶ Sarnaselt ülejäänud kristliku Euroopaga¹⁷ kuulusid ka Liivimaal kõrgvaimulikud ühiskonda juhtiva eliidi¹⁸ hulka. Uurimuse ulatus on piiritletud Liivimaal tegutsenud ja sinna maetud peapiiskoppide ja piiskoppidega, vaatluse alt jääb välja Saksa ordu.¹⁹

¹⁵ **Tiina Kala**. Piiskopkonnad ja toomkapiitlid. – Anti Selart (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 82–95 (siin eriti lk 82–83).

¹⁶ **Juhan Kreem**. Võimusahete habras tasakaal: 1400–1550. – Anti Selart (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 155–156.

¹⁷ Vt nt: **John S. Ott, Anna Trumbore Jones**. Introduction: The Bishop Reformed. – John S. Ott, Anna Trumbore Jones (toim). The Bishop Reformed. Studies of Episcopal Power and Culture in the Central Middle Ages. Aldershot: Ashgate, 2007, lk 1–20; **Eric Palazzo**. The Image of the Bishop in the Middle Ages. – John S. Ott, Anna Trumbore Jones (toim). The Bishop Reformed. Studies of Episcopal Power and Culture in the Central Middle Ages. Aldershot: Ashgate, 2007, lk 86–91. **Anna Minara Ciardi**. „Per clerum et populum“? Legal Terminology and Episcopal Appointments in Denmark, 1059–1225. – Traditio. Vol 71, 2016, lk 143–178 (siin eriti lk 146jj); **Benjamin Arnold**. Episcopal Authority Authenticated and Fabricated: Form and Function in Medieval German Bishops' Catalogues. – Timothy Reuter (toim). Warriors and Churchmen in the High Middle Ages. Essays Presented to Karl Leyser. London: The Hambledon Press, 1992, lk 63–78 (siin lk 64–65).

¹⁸ Keskaegse “eliidi” mõiste kohta vt nt: **Bjørn Poulsen, Helle Vogt, Jón Viðar Sigurðsson**. Introduction. – Bjørn Poulsen, Helle Vogt, Jón Viðar Sigurðsson (toim). Nordic Elites in Transformation, c. 1050–1250, Volume I. Material Resources. Abingdon: Routledge, 2019, lk 1–31. Kompaktset ülevaadet kõrgvaimulike rollist keskaegse Euroopa (linn)riikide juhtimisel vt nt: **Sverre Håkon Bagge**. State Formation in Europe, 843–1789. Abingdon: Routledge, 2019 (siin eelkõige lk 52, 92jj, 115–145).

¹⁹ Saksa ordu Liivimaa haru kohta vt nt: **Gustavs Strenga**. Distorted Memories and Power: Patrons of the Teutonic Order in the Fifteenth Century Prayer of the Livonian Branch. – Journal of Baltic Studies, vol. 50, 2019/2, lk 143–161.

Keskaegse Liivimaa matusekombestiku uurimisel on seni enim keskendunud arheoloogilisele materjalile. Kalmistute arheoloogiliste väljakaevamiste ja leidudega on Eestis peamiselt tegelenud Heiki Valk, kelle töö fookuses on eelkõige külakalmistud.²⁰ Oluliselt vähem on uuritud linnakalmistuid ning kirikuaedu.²¹ Keskaegse Liivimaa matusekultuuri üksikud aspektid (eelkõige *memoria*) on küll mitmete uurijate tähelepanu köitnud,²² kuid asjakohaste allikate fragmentaarsuse tõttu ei ole tänaseni ilmunud ühtki kokkuvõtlikku uurimust kogu keskaegse Liivimaa matusekultuuri kohta.

Keskaegse vaimuliku eliidi matusekombestiku uurimiseks pakuvad lisaks kirjalikele allikatele olulist teavet visuaalkultuuri allikad – näiteks hauatähised ja -monumendid – ning arheoloogiline leiuvaines.²³ Seejuures tuleb rõhutada, et allikate iseloom varieerub regiooniti märkimisväärselt. Näiteks Skandinaaviamaade kõrgvaimulike elukäigu ja tegevuse rekonstrueerimisel on olnud ajaloolastele hindamatuks allikaks suhteliselt märkimisväärses mahus säilinud pönitentsiaardokumendid,²⁴ samuti hagiograafilised tekstid²⁵. Siiski ei tarvitse allikate hulk teema uurimist lihtsamaks teha. Keskaegse Skandinaavia kirjaoskuse levikut uurinud ajaloolane Arved Nedkvitne on näiteks osutanud probleemile, et hagiograafiliste tekstide teadlikult standardiseeritud, n-ö eksemplaarne esitusviis sündmuste põhistamisest kuni neis kirjeldatud isikute dialoogideni muudab allikad sisuliselt väga ühelaadiliseks.²⁶

²⁰ Nt: **Heiki Valk, Martin Malve et al.** Kodavere Medieval Cemetery – a Parish Churchyard? – Archaeological Fieldwork in Estonia, 2018, lk 119–138; **Heiki Valk, Jaana Ratas, Silvia Laul.** Siksälä kalme II osa: Matuste ja leidude kataloog. Tartu: Tartu Ülikool, 2014.

²¹ Näiteks arheoloogilistest kaevamistest Riia kirikuaias: **Andris Celmiņš.** Iekšrīgas 13.–18. gadsimta apbedīšanas vietu arheoloģiskā izpēte, (Archaeological Research into 13th–18th Century Inner Riga Burial Sites) – Sena Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vesture, 7. Rīga: Latvijas vestures instituta apgads, 2012, lk 95–127.

²² Vt nt: **Anu Mänd.** Naised, memoria ja sakraalruum hiliskeskaegsel Liivimaal, lk 6–29; **Merike Kurisoo.** Ars moriendi – suremise kunst: näitus Niguliste muuseumis 02.11.2012–02.06.2013. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2013.

²³ Vt nt: **Patrick J. Geary.** Living with the Dead in the Middle Ages, lk 64jj.

²⁴ Vt nt: **Gerhard Jaritz, Torstein Jørgensen, Kirsi Salonen** (toim). *...et usque ad ultimum terrae.* The Apostolic Penitentiary in Local Contexts. Budapest: Central European University, 2007; **Gerhard Jaritz, Torstein Jørgensen, Kirsi Salonen** (toim). The Long Arm of Papal Authority. Late Medieval Christian Periphery and Their Communication with the Holy See. Budapest: Central European University Press, 2005; **Torstein Jørgensen, Gastone Saletnich.** Letters to the Pope. Norwegian Relations to the Holy See in the Late Middle Ages. Stavanger: Misjonshogskolens Forlag, Stavanger, 1999; **Kirsi Salonen, Ludwig Schmutge.** A Sip from the „Well of Grace“. Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary. Washington: The Catholic University of America Press, 2009; **Patrick J. Geary.** Living with the Dead in the Middle Ages, lk 9–29.

²⁵ **Arved Nedkvitne.** The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia. Turnhout: Brepols, 2004, lk 20jj.

²⁶ **Arved Nedkvitne.** The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia, lk 20jj (siin eriti lk 35); **Patrick J. Geary.** Living with the Dead in the Middle Ages, lk 32.

Suuremateks üldistuste võimaldamiseks liialt napilt säilinud allikmaterjali probleemi on näiteks läbivalt rõhutatud ka Inglismaa kõrgvaimulikke uurinud ajaloolased. Keskaegse Inglismaa ja Walesi vaimulikke uurinud David E. Thornton on hinnanud, et 1530. aastate reformatsiooni käigus hävis vähemalt veerand piirkonna kloostrielu, sh vaimulike põhjalikuks käsitlemiseks vajalikest allikatest.²⁷ Probleemiks on ka allikate iseloom, eelkõige nende vähene deskriptiivsus,²⁸ mistõttu on ka Inglismaa ajaloolased olnud sunnitud piirduma vaid valitud üksiknäidete kirjeldamisega.

Eelkirjeldatud problemaatika iseloomustab ka Liivimaa allikaid, mistõttu on ka siinse töö uurimisülesande lahendamiseks kaasatud erinevaid allikaid võimalikult täielikult. Kirjalikest allikatest on selles töös kasutatud üksikuid säilinud testamente ja 16. sajandist pärinevat Riia piiskoppide kroonikat.²⁹ Täiendavat teavet on pakkunud arheoloogiline leiuaaines ja visuaalkultuuri mälestised, eelkõige hauatähised. Arheoloogiline aines ei luba küll reeglina määratleda maetu isikut, mistõttu tuleb üldjuhul leppida tõdemusega, et uuritud haud kuulus tõenäoliselt vaimuliku eliidi esindajale.

Tulenevalt oma sotsiaalsest staatusest ja jõukusest oli kõrgvaimulikel võimalik jäädvustada endast mälestus kirikuruumis uhke hauaplaadiga. Mitmete hävinud hauaplaatide kohta annavad teavet säilinud joonistused. Kõrgvaimulike viimseks puhkepaigaks olevad kirikud on aja jooksul kannatanud nii rüüstamiste ja sõdade kui ka hilisemate ümberehituste tõttu.³⁰ Mõnel juhul kasutati vanu hauaplaate uute hoonete ehitustöodes.³¹ Näiteks Saare-Lääne piiskopi Jodocuse (1458–1471) hauaplaat³² oli paigaldatud Haapsalu raekoja hoone trepile.³³ Pikka aega välistes tingimustes olles ning trepiastmena kasutust saanud hauaplaadi seisukord oli aja jooksul halvenenud.³⁴ Plaadi raekoja hoonest leidnud kirikuloolane Olaf Sild lasi selle sealt eemaldada, mille tulemusena

²⁷ **David E. Thornton.** How Useful are Episcopal Ordination Lists as a Source for Medieval English Monastic History? – Journal of Ecclesiastical History, Vol 69, No. 3, July 2018, lk 493–530; vt ka: **Julia Barrow.** English Bishops' Itineraries, c. 700–c. 1200. – David Rollason (toim). Princes of the Church. Bishops and their Palaces. Abingdon: Routledge, 2017, lk 161–168.

²⁸ Vt nt: **Philippa M. Hoskin.** How to Travel with a Bishop: Thirteenth-century Episcopal Itineraries. – David Rollason (toim). Princes of the Church. Bishops and their Palaces. Abingdon: Routledge, 2017, lk 169–178.

²⁹ **Antje Thumser.** Livländische Amtsträgerreihen des Mittelalters. Kleine Meisterchronik – Rigaer Bishofschronik – Series episcoporum Curoniae. – Konrad Meier, Matthias Thumser (toim). Schriften der Baltischen Historischen Kommission. Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland. Berlin: LIT, 2011, lk 201–254 (siin eriti lk 201).

³⁰ Vt nt: **Anu Mänd.** Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest. Keskaegsed hauaplaadid Tallinna toomi käärkambris. – Anneli Randla (toim). Muinsuskaitse ja restaureerimise ajaloost. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016, lk 9–39.

³¹ Vt näiteks **Olaf Sild.** Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-2/1928, lk 49–72.

³² **Anu Mänd.** Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist. XXII Läänemaa muusemi toimetised. – Anu Lepp (toim). Haapsalu: Sihtasutus Haapsalu ja Läänemaa muuseumid, 2019, lk 101–115 (siin eriti lk 101, 114).

³³ **Olaf Sild.** Mõningaid vanu hauakive meie maalt. – Usuteadusline ajakiri, 3-2/1928, lk 49–72 (siin eriti lk 57–58).

³⁴ **Anu Mänd.** Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist, lk 101–115 (siin eriti lk 101).

hauaplaat sootuks purunes.³⁵ Sellistel puhkudel pole võimalik kindlaks teha ka hauaplaadi varajasemat asukohta kirikuruumis.

Liivimaa hauatähiste uurimisega on tegelenud kirikuloolane Olaf Sild (1880–1944) ning kunstiajaloolased Heinz Albert Gustav Löffler (1891–1938), Mari Loit (1977–2016) ja Anu Mänd. Olaf Sild koondas teavet keskaegsete hauatähiste kohta, lastes neid üles pildistada ja joonistada.³⁶ Sild täiendas ja täpsustas varasemaid ülestähendusi hauatähiste kohta.³⁷ Uurimistöö põhjal avaldas ta mitmeid artikleid, milles kirjeldas ja tõlgendas hauaplaatidel leiduvat informatsiooni.³⁸ Siinse töö kontekstis oli suur abi Silla ülestähendustest, mida ta oli teinud Tartu piiskopi Heinrich von Velde (1373–1378) ja Saare-Lääne piiskopi Jodocuse hauaplaadi kohta, mille abil oli võimalik määrata nende leiukoht ning plaatidel kujutatu.³⁹ Heinz Albert Gustav Löffler oli Riia kunstiajaloolane, kelle sulest pärineb mahukas teos „Vana-Liivimaa kirikute hauakivid, hauamonumendid ja epitaafid 13.–18. sajandini“ (1929)⁴⁰. Monograafias on kirjeldatud Liivimaa kõrgvaimulike hauaplaate nii kodu- kui ka välismaal. Teost kasutades tuleb paratamatult arvestada, et peaaegu sajandi jooksul on lisandunud uusi leide.

Mari Loit (1977–2016) töötas muinsuskaitse alal, tegeledes peamiselt sakraalkunstiga. Tema magistritöö teemaks oli „Keskaegsest „surmakultuurist“ ja hauatähistest reformatsioonieelse Tallinna kirikutes ja kloostrites“.⁴¹ Töö põhjal on ta avaldanud artikli „Keskaegsest surmakultuurist ja hauatähistest reformatsioonieelse Tallinna kirikutest ja kloostrites“.⁴² Märkimist väärib ka asjaolu, et tema uurimusi on kasutatud teiste autorite poolt.⁴³ Uuemal ajal on Liivimaa hauaplaatide uurimisega tegelenud eelkõige kunstiajaloolane Anu Mänd. Oma töödes on ta põhjalikult

³⁵ *Ibid.*, lk 101–115 (siin eriti lk 101).

³⁶ **Aile Tammiste.** Tartu Ülikooli usuteaduskonna ristiuse arheoloogia kabinet 1921–1940. Ühiskonda muutvad teadused rahvusülikoolid. – Lea Leppik, Sirje Toomla (toim). Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2015, lk 183–212 (siin eriti lk 208–209).

³⁷ *Ibid.*, lk 202.

³⁸ Vt nt: **Olaf Sild.** Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-1/1928, lk 32–40; **Olaf Sild.** Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-2/1928, lk 49–72.

³⁹ Vt nt: **Olaf Sild.** Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-2/1928, lk 49–72 (siin eriti lk 57–58, 70)

⁴⁰ Tõlge pealkirjale: **Anu Mänd.** Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist, lk 104; **Heinz Löffler.** Die Grabstein, Grabmäler und Epitaphen in der Kirchen Alt-Livlands vom 13.–18. Jahrhundert. Riga: Verlag G. Löffler, 1929.

⁴¹ *Non vidimus* – **Mari Loit.** Keskaegsest „surmakultuurist“ ja hauatähistest reformatsioonieelse Tallinna kirikutes ja kloostrites“. Magistritöö. Kersti Markus, Kaalu Kirme (juhendajad). Tallinn: Tallinna pedagoogikaülikool, 2002.

⁴² **Mari Loit.** Keskaegsest surmakultuurist ja hauatähistest reformatsioonieelse Tallinna kirikutes ja kloostrites. – Vana Tallinn XVII (XXI). Tallinn: Estpol, 2004, lk 13–154.

⁴³ Vt nt: **Anu Mänd.** Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist, lk 101–115; **Anu Mänd.** Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest, lk 9–39.

analüüsinud nii hauatähistel leiduvat sümboolikat⁴⁴ kui ka keskaegse ühiskonna eliidi mälestamiskultuuri tervikuna.⁴⁵ Mäni uurimistööst ja selle põhjal avaldatud artiklitest on olnud siinses töös suur abi. Kirjalike allikate põhjal on mälestamisteemat ja keskaegsete inimeste suhestumist surmaga käsitletud ajaloolane Gustavs Strenga. Seoses keskaegse Liivimaaga on ta oma uurimustes eelkõige käsitletud *memoria* teemat.⁴⁶

Arheoloogilisi väljakaevamisi on tehtud Riia ja Taru toomkirikus. Tartu toomkiriku leide on analüüsinud Heiki Valk.⁴⁷ Riias on arheoloogilisi uuringuid toomkirikus ja Jaani kirikus teinud Läti arheoloog Andris Celmiņš, kes on oma tulemusi kajastanud artiklites „Mūra šķirsti Ikšķiles un Rīgas viduslaiku kapu iekārtojuma”⁴⁸ ja „Iekšrīgas 13.–18. gadsimta apbedīšanas vietu arheoloģiskā izpēte”.⁴⁹ Riia Peetri kirikus on arheoloogilisi uurimusi läbi viinud Läti arheoloog Roberts Spirģis, mille põhjal on ilmunud artikkel „Rīgas Sv. Pētera baznīcas kapsētas apbedījumu stratigrāfija”⁵⁰. Piiskoppide elulooliste andmete osas on töös tuginetud Erwin Gatz’i (1933–2011) teatmeteosele „Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448: Ein biographisches Lexion”.⁵¹

Uurimuse esimeses peatükis antakse ülevaade matusekultuuri põhijoontest keskaegses Euroopas. Seejuures on kirjutise mahust ja teemakitsendusest lähtudes tutvustatud temaatikat probleemiasetuse, s.o kõrgvaimulike matusekultuuri kontekstis. Kirjutise teises peatükis tutvustatakse ja kirjeldatakse töö aluseks olevat allikmaterjali. Kuivõrd Liivimaalt säilinud allikad vajavad mitte pelgalt ära märkimist, vaid pikemat ja põhjalikumalt käsitlemist, on vastav teave koondatud eraldi peatükki. Kolmandas peatüki antakse ülevaade keskaegse Liivimaa

⁴⁴ Vt nt: **Anu Mänd**. Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest, lk 9–39; **Anu Mänd**. Keskaegse Liivimaa piiskoppide jäljed. Järelevastamine. Kaur Altoale. – Anneli Randla (toim). Eesti Kunstiakadeemia toimetised 22. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2017, lk 11–32.

⁴⁵ Vt nt: **Anu Mänd**. Naised, memoria ja sakraalruum hiliskeskaegsel Liivimaal, lk 6–29.

⁴⁶ Vt nt: **Gustavs Strenga**. Piemiņa un atmiņa: divas parādības vēlo viduslaiku Livonijas reliģiskajā un laicīgajā dzīvē. Remembrance and Memory: Two Phenomena in the Sacral and Profane Life of the Late Medieval Livonia. – Latvijas Universitātes Raksti, 2009, vol. 725, lk 58–70.

⁴⁷ **Heiki Valk**. Toomkirik ja kirkuaed kui kalmistu. – Mariann Raisma, Krista Andreson (toim). Tartu Toomkirik: Katedraal. Raamatukogu. Muuseum. Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2018, lk 114–130.

⁴⁸ **Andris Celmiņš**. Mūra šķirsti Ikšķiles un Rīgas viduslaiku kapu iekārtojuma (Brick and stone cists of medieval graves in Ikšķile and Riga). – Sena Rīga 2: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vesture. Rīga: Latvijas vestures instituta apgads, 2000, lk 143–164.

⁴⁹ **Andris Celmiņš**. Iekšrīgas 13.–18. gadsimta apbedīšanas vietu arheoloģiskā izpēte, lk 95–127.

⁵⁰ **Roberts Spirģis**. Rīgas Sv. Pētera baznīcas kapsētas apbedījumu stratigrāfija (Stratigraphy of the Burials in St Peter’s Churchyard). – Sena Rīga 7: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vesture. Rīga: Latvijas vestures instituta apgads, 2012, lk 179–227.

⁵¹ **Erwin Gatz**. Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448: Ein biographisches Lexikon. Berlin: Duncker & Humblot, 2001.

peapiiskoppide ja piiskoppide matusepaikadest. Viimases peatükis leiab lugeja kokkuvõtliku arutelu ja järeldused keskaegse Liivimaa kõrgvaimulike matusekultuuri kohta. Töö lisaks on tabel, kuhu on koondatud andmed Liivimaa piiskoppide matusepaikade, hauakivide ja testamentide kohta.

Avaldan suurt tänu lõputöö juhendajatele Anti Selartile ja Kerli Krausile inspiratsiooni ja kasulike nõuannete eest.

1 Kõrgvaimulike matusekultuur kõrg- ja hiliskeskaegses Euroopas

Katoliku kiriku tõekspidamistes markeerib füüsilise keha surm vaid ühte etappi hinge edasises teekonnas, mis sõltuvalt inimese maistest tegudest ja talle surmajärgselt pühendatud palvetest võib viia purgatooriumi, taevariiki või põrgusse. Aitamaks lahkunu hingel edasi jõuda, kujunes välja keerukas kombinatsioon erinevatest rituaalidest ja uskumustest.⁵² Kõrgkeskajal, s.o 11.–13. sajandil, kujunesid välja valdavalt keskaja lõpuni käibima jäänud tavad. Tulenevalt perioodil aset leidnud murrangulistest muutustest nii ilmaliku kui kanoonilise õiguse sfääris on kõrgkeskaeg õigus- ja religiooniajaloos tuntud kui kanoonilise õiguse klassikaline periood.⁵³ See on aeg, mil kanoonilise õiguse abil ühtlustati ja standardiseeriti liturgiat ja matmiskombestikku,⁵⁴ samuti kujunes üheselt mõistetava õigusliku instituudina välja testament.⁵⁵ Mainitud perioodil kujunes välja ka kristlikus kultuuriruumis vähemalt varase uusajani prevaleerinud arusaam, et surma hetk võib olla otsustav inimese surmajärgse saatuse osas.⁵⁶

⁵² Vt nt üldiselt: **Jacques le Goff** (tlk. Arthur Goldhammer). *The Birth of Purgatory*. Aldershot: Scolar Press, 1990; lühikokkuvõtet antud teemal: **Diana Walsh Pasulka**. *Catholic Views of the Afterlife*, lk 5–13; **Paul Binski**. *Medieval Death*, lk 21jj.

⁵³ Vt nt: **Wilfried Hartmann, Kenneth Pennington**. *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*. Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 2008. Kõrgkeskaegsete piiskoppide kontekstis vt nt ka: **Kenneth Pennington**. *Representation in Medieval Canon Law*. – *The Jurist* 64 (2004), lk 361–383; **Anna Minara Ciardi**. „Per clerum et populum“, lk 143–178.

⁵⁴ Vt nt: **Arnved Nedkvitne**. *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia*, lk 22jj; **Diana Walsh Pasulka**. *Catholic Views of the Afterlife*, lk 5–13.

⁵⁵ **Shona Kelly Wray, Roisin Cossar**. *Wills as Primary Sources*. – Joel T. Rosenthal (toim). *Understanding Medieval Primary Sources. Using Historical Sources to Discover Medieval Europe*. London, New York: Routledge, 2012, lk 59–71 (siin eriti lk 61jj); **Mária Lupescu Makó**. *Spoken and Written Words in Testaments: Orality and Literacy in Last Wills of Medieval Transylvanian Burghers*. – Marco Mostert, Anna Adamska (toim). *Uses of the Written Word in Medieval Towns*. Turnhout: Brepols, 2014, lk 271–297 (siin lk 278jj).

⁵⁶ **Michael Mecklenberg, Thom Matens**. *Introduction: The Last Judgement in Medieval Sermons*. – Thomas Matens, Maria Sherwood *et al* (toim). *The Last Judgement in Medieval Preaching*. Turnhout: Brepols, 2013, lk IX–XXXIII (siin eriti XVIII).

1.1 Eluajal tehtud ettevalmistused

Keskaegses kristlikus kultuuriruumis olid nii suhtumine surma kui arusaam surmajärgsusest seotud Kristuse ülestõusmisega ning arusaamast igavesest elust, mil peale surma hing ja keha lahutatakse ning hing läheb Jumala kohtu ette.⁵⁷ Kõrgkeskajal välja kujunenud kristliku doktriini kohaselt oli kõigil elu jooksul tehtud tegudel, olgu need head või halvad, konkreetsed tagajärjed ka surmajärgselt.⁵⁸ 1274. aastal toimunud Lyoni II kirikukogul sätestati dogmana purgatoorium.⁵⁹ Purgatoorium ehk puhastustuli oli koht, kus küll taevariiki määratud, ent sinna surmajärgselt vahetult pääsemiseks liialt ebapuhas hing pidi tules puhastuma maises elus sooritatud pattudest täieliku vabanemiseni.⁶⁰ Sõltuvalt hingest võis karistus kesta Viimse kohtupäevani.⁶¹

Lahkunu karistust oli võimalik olulises mahus lühendada tema hinge eest palvetades või almusi jagades.⁶² Lisaks oli võimalik vähendada karistuse pikkust juba eluajal. Võimalik, et just seetõttu, s.o kindlustamaks eluajal tehtud korraldustega inimese surmajärgset saatust, võib alates 13. sajandist täheldada suundumust teha testamendiga korraldus oma vara või selle osa annetamiseks vaestele või kirikule.⁶³ Usuti, et kirikule ja vaestele tehtud *pro anima* kink, s.o annetatud vara, aitas vähendada puhastustules viibimise aega ning tagas kiirema pääsu taevasse.⁶⁴

Nagu eelnevalt mainitud, kujunes testament õigusliku instituudina välja 13. sajandiks. Testamendi kujunemisele aitas suuresti kaasa katoliku kirik, kellel oli otsene huvi innustada inimesi pattude

⁵⁷ **Anu Lahtinen, Mia Korpiola.** Introduction: Preparing for a Good Death in Medieval and Early Modern Northern Europe. – Anu Lahtinen, Mia Korpiola (toim). *Dying Prepared in Medieval and Early Modern Northern Europe*. Leiden: Brill, 2018, lk 1–18, 2.

⁵⁸ **Mia Korpiola.** „At Death’s Door“: The Authority of Deathbed Confessions in Medieval and Early Modern Swedish Law. – Anu Lahtinen, Mia Korpiola (toim). *Dying Prepared in Medieval and Early Modern Northern Europe*. Leiden: Brill, 2018, lk 65–104, 89; **Hiram Kümper.** *Death*, lk 323.

⁵⁹ **Arnved Nedkvitne.** *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia*, lk 48.

⁶⁰ **Diana Walsh Pasulka.** *Catholic Views of the Afterlife*, lk 5–13 (siin eriti lk 8 jj); **Arnved Nedkvitne.** *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia*, lk 47.

⁶¹ Vt nt: **Diana Walsh Pasulka.** *Catholic Views of the Afterlife*, lk 5–13.

⁶² **Owen Davies.** *Ghosts*. – Christopher M. Moreman (toim). *The Routledge Companion to Death and Dying*. Abingdon: Routledge, 2018, lk 343–351.

⁶³ Samale järeldusele on jõudnud ka ajaloolane Francis Michaud, vt: **Francine Michaud.** *Wills and Testaments*. – Joëlle Rollo-Koster (toim). *Death in Medieval Europe: Death Scripted and Death Choreographed*. London; New York: Routledge, 2017, lk 114–129 (siin eriti lk 123).

⁶⁴ **Francine Michaud.** *Wills and Testaments*, lk 114–116; vt ka: **Robert Norman Swanson.** *Indulgences for Prayers for the Dead in the Diocese of Lincoln in the Early Fourteenth Century*. – *Journal of Ecclesiastical History*, Vol. 52, No. 2, April 2001, lk 197–219.

leevendamiseks annetusi tegema.⁶⁵ Esimestena hakkasid Lääne-Euroopas testamente tegema vaimulik eliit ning teised ülikud. Esialgu olid testamendid lühikesed, ent informatiivsed – need andsid teada, kellele läks üle kinnisvara pärast omaniku surma.⁶⁶ 13. sajandi keskpaigast muutusid testamendid pikemaks ja detailsemaks, samuti muutus testamentide iseloom. Oluliselt enam hakati tegema annetusi vaestele ja hospitalidele. Kõige selle juures vaadati tagasi elatud elule ja läbi annetuste sooviti lunastust tehtud pattudele.⁶⁷

Testamendi koostasid eelkõige need, kellel oli midagi väärtuslikku pärandada.⁶⁸ Testament on kirjalik dokument, mille alusel jaotati surija vara vastavalt tema soovile, samas võis „viimane soov“ olla ka suuline, mil anti juhised surija maiste varade jagamise kohta.⁶⁹ Lisaks annetustele võidi testamendiga anda ka korraldusi matusetseremoonia ja leinaga seotud rituaalide läbi viibimiseks.⁷⁰ Kirikutele tehtud annetuste eesmärgiks oli kinkida oma vara, et kirikutel oleks võimalik hoolitseda mälestusmissade läbi hinge lunastuse eest. Palvuste läbi oli võimalik vähendada kannatusi ning oma varaga oli võimalik osta hingemissasid.⁷¹ Jõuka inimese vara jaotati peamiselt kiriku ja tema lähedaste vahel, lisaks sellele tehti annetusi ka vaestele.⁷² Läbi annetuste, mida tehti nii eluajal kui ka testamendiga, sooviti saada lunastust ja pattude andeks saamist.⁷³ Pärandvaraks oli ennekõike raha, seejärel maavaldused, kinnisvara ja väärtesemed. Testamenditäitjateks valiti tavaliselt tuttavad ja usaldusväärsed inimesed. Lisaks surivoodis tehtud testamentidele tehti neid ka enne surivoodisse jäämist ja pikemaid reise.⁷⁴

⁶⁵ **Mia Korpiola, Elsa T. Önnarfors.** *Inheritance Law, Wills, and Strategies of Heirs in Medieval Sweden.* – Mia Korpiola, Anu Lahtinen (toim). *Planning for Death: Wills and Death-Related Property Arrangements in Europe, 1200–1600.* Leiden; Boston: Brill, 2018, lk 29–65 (siin eriti lk 40); **Paul Binski.** *Medieval Death,* lk 34, 121jj.

⁶⁶ **Anne E. Lester.** *Crafting a Charitable Landscape: Urban Topographies in Charters and Testaments from Medieval Champagne.* – Carolin Goodson *et al* (toim). *Cities, Texts and Social Networks, 400–1500. Experiences and Perceptions of Medieval Urban Space.* Farnham: Ashgate, 2010, lk 125–148 (siin eriti lk 140).

⁶⁷ *Ibid.*, lk 140.

⁶⁸ **Kadri-Rutt Hahn.** *Revaler Testamente im 15. und 16. Jahrhundert.* Berlin: LIT, 2015, lk 76.

⁶⁹ **Kadri-Rutt Hahn.** *Revaler Testamente im 15. und 16. Jahrhundert,* lk 81–82; **Anu Mänd, Inna Põltsam-Jürjo, Erki Russow.** *Linnakultuur. – Anti Selart (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg.* Tartu: Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 355–382 (siin lk 374–382, 378).

⁷⁰ **Francine Michaud.** *Wills and Testaments,* lk 124–125.

⁷¹ **Kadri-Rutt Hahn.** *Revaler Testamente im 15. und 16. Jahrhundert,* lk 79, 81–82.

⁷² **Anu Mänd, Inna Põltsam-Jürjo, Erki Russow.** *Linnakultuur,* lk 374–382, 378; **Kadri-Rutt Hahn.** *Revaler Testamente im 15. und 16. Jahrhundert,* lk 81–82; vt ka näiteid: Tallinna raehärra Hans Rotgersi testament: **Tiina Kala** (tlk., komm.). *Raehärra Hans Rotgersi testament. 4. september 1520.* – Tiina Kala *et al* (koost). *Tallinna ajaloo lugemik. Dokumente 13.–20. sajandini.* Tallinn: Tallinna linnaarhiiv, 2014, lk 97–99; vt ka Rooma kardinal Giordano Pironi testamenti: **Nicholas Vincent.** *The Will Of Giordano Pironi, Cardinal Deacon Of SS. Cosma E Damiano (d. 1269).* – *Rivista di storia della Chiesa in Italia,* Vol. 67, No. 2, 2013 373–396 (eriti lk 387jj).

⁷³ **Anu Lahtinen, Mia Korpiola.** *Introduction,* lk 1–18, 8.

⁷⁴ **Anu Mänd, Inna Põltsam-Jürjo, Erki Russow.** *Linnakultuur,* lk 378.

13. sajandist on säilinud Champagne'i piirkonna testamendid, milles kajastuvad testamentides tehtud soovid isiklike matusekabelite, mälestustseremooniate ja mälestusmissade kohta.⁷⁵ Näiteks aadlidaam Mabelle de Bessi tegi oma testamendiga suure annetuse tsistertslaste mungaordule ning andis juhised oma matusteks. Bessi avaldas soovi olla maetud uude kabelisse, mida hakati ehitama tema eluajal. Juhuks, kui ta oleks surnud enne kabeli valmimist, soovis ta, et tema surnukeha võetaks üles esialgsest matusepaigast ning maetaks ümber valmis saanud kirikukabelisse.⁷⁶

Kõrgvaimulikele avas testamendi koostamine võimaluse kaasa rääkida oma matusetseremoonia korraldamisel. Lisaks andis testament vaimulikule võimaluse kindlustada enesele meelepärane matusepaik, mis tavaliselt asus kirikuruumi prestiižses osas nagu kiriku peaalatari lähedal või privaatses kabelis. Näiteks on peaaegu kõik Inglismaal Lancasteride võimuperioodil (1399–1461) ametis olnud piiskopid avaldanud testamendis soovi saada maetud oma toomkirikusse, kusjuures viimses kirjalikus tahteavalduses oli täpsustatud ka soovitud matusepaiga asukoht kirikuruumis.⁷⁷ Kui surm saabus kodust eemal viibides, siis toimetati surnukeha testamendis määratud kohta.⁷⁸ Selliste võimaluste olemasoluga demonstreeriti oma positsiooni.⁷⁹

Teoloog Stephan Borgehammar on 15. sajandil kirjutatud jutlusraamatust välja toonud värvika näite, kus jutluse pani kirja dominikaani jutustaja Johann Herolt (†1468). Jutluse teemaks oli Viimne kohtupäev ja erinevad patud, kus ühe patuna on loetellu kirjutatud halvasti koostatud testament. Nimelt võib halvasti koostatud testament kaasa tuua vaidlusi pärandi üle ja rikkuda lähedaste vahelisi suhteid.⁸⁰

Hiliskeskajaks kujunesid välja surivoodirituaalid, milles osalesid preester, lähedased ja sõbrad. Need ei piirdunud ainult sakramentide läbiviimisega, vaid hõlmasid ka muid rituaale, mis saatsid surija lahkumist.⁸¹ Preestritele olid antud juhised, kuidas surijaga suhelda ja teda ning lähedasi

⁷⁵ **Anne E. Lester.** *Crafting a Charitable Landscape*, lk 145.

⁷⁶ **Anne E. Lester.** *Crafting a Charitable Landscape*, lk 145.

⁷⁷ **Joel T. Rosenthal.** *Lancastrian Episcopal Wills: Directing and Distributing.* *Medieval Prosopography.* – Vol. 11, No. 1, 1990, lk 35–84.

⁷⁸ **Agostino Paravicini-Bagliani** (tlk. David S. Peterson). *The Pope's Body.* Chicago: The University of Chicago Press, 1994, lk XIV; **Joëlle Rollo-Koster.** *Death of Clergymen: Popes and Cardinals' Death Rituals.* – Joëlle Rollo-Koster (toim). *Death in Medieval Europe: Death Scripted and Death Choreographed.* London; New York: Routledge, 2017, lk 164–185 (siin eriti lk 183).

⁷⁹ **Francine Michaud.** *Wills and Testaments*, lk 123.

⁸⁰ **Stephan Borgehammar.** *The Last Judgement in Medieval Latin Model Sermons.* – Thomas Materns, Maria Sherwood *et al.* (toim). *The Last Judgement in Medieval Preaching.* Turnhout: Brepols, 2013, lk 1–18 (siin eriti lk 11–12).

⁸¹ **Anu Lahtinen, Mia Korpiola.** *Introduction*, lk 7.

lohutada. Näiteks kirjutas teoloog Jean Gerson (1363–1429) teose *De arte moriendi* (1408), mis jagas preestritele õpetusi surivoodi toimingute tarbeks.⁸² Samalaadseid kirjutusi oli teisigi.⁸³ Kõige halvem surm oli ootamatu surm, mis võis olla seotud õnnetuse või vägivallega.⁸⁴ Sellistel puhkudel ei saanud surija ja tema lähedased teha kõiki vajalikke surmaeelseid toiminguid.⁸⁵

Sarnaselt ülejäänud kristlaskonnale sai ka vaimulik eliit osa surivoodi rituaalidest, milleks olid, nagu kirjeldatud, surivoodil pihtimine, palvetamine ja oma viimaste soovide esitamine.⁸⁶ Mida pikem ja rahulik oli surivoodil veedetud aeg, seda eeskujulikumaks ja paremaks seda peeti, kuna surijal oli rohkem aeg pattude kahetsemiseks ja palvetamiseks. Seevastu ootamatut ja kellegi käe läbi suremist võidi pidada jumalkaristuse märgiks, kuna ei jäänud eelnimetatud tegevusteks aega.⁸⁷ Kindlasti oli ka erandeid, mis olid seotud vägivaldse surmaga. Mõnel juhul vägivaldselt surnud peapiiskoppidele ja piiskoppidele püüti surma järgselt anda märtri staatus. Näiteks mõrvati 13. sajandil Kölni peapiiskop Engelbert (1185/1186–1225) kohalike ülikute poolt. Aasta pärast peapiiskopi vägivaldset surma tegi kuulus kirjamees, Heisterbachi tsistertslasest munk Caesarius (ca. 1180–ca. 1240) uuele peapiiskopile Heinrich Müllenarkile (1225–1238) ettepaneku koguda kokku materjalid tapetud peapiiskopi kohta ning lasta kuulutada Engelbert pühakuks.⁸⁸ Caesarius koostas ilmekad kirjeldused peapiiskopi traagilise surma ja surnukehaga alandava ümberkäimise kohta. Oma kirjutises toob ta välja, et vaatamata traagilisele loole ja surnukeha rüvetamisele, hakkasid surnukehaga kokku puutunud inimesed ja leinajad kogema imesid.⁸⁹

⁸² *Ibid.*, lk 3.

⁸³ **Hiram Kümper** annab ülevaate antud temast artiklis: Death. – Albrecht Classen (toim). *Handbook of Medieval Culture. Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages*. Vol 1. Berlin: de Gruyter, 2015, lk 314–328 (siin eriti lk 323–324).

⁸⁴ Nt peapiiskopi vägivaldsest surmast: **Jacqueline E. Jung**. *From Jericho to Jerusalem: The Violent Transformation of Archbishop Engelbert of Cologne*. – Caroline Walker Bynum, Paul Freedman (toim). *Last Things. Death and the Apocalypse in the Middle Ages*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010, lk 60–82 (vt eriti lk 64jj); **John S. Ott**. *Bishops, Authority and Community in Northwestern Europe, c.1050–1150*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, lk 1jj; **Dyan Elliott**. *Dressing and Undressing the Clergy. Rites of Ordination and Degradation*. – E. Jane Burns (toim). *Medieval Fabrications: Dress, Textiles, Clothwork, and Other Cultural Imaginings*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, lk 55–70 (vt eriti lk 62–63).

⁸⁵ **Anu Lahtinen, Mia Korpiola**. Introduction, lk 3.

⁸⁶ **Joëlle Rollo-Koster**. *Death of Clergymen*, lk 164–185 (siin eriti lk 182).

⁸⁷ *Ibid.*, lk 164–185 (siin eriti lk 183).

⁸⁸ **Jacqueline E. Jung**. *From Jericho to Jerusalem: The Violent Transformation of Archbishop Engelbert of Cologne*, lk 60jj.

⁸⁹ *Ibid.*, lk 64jj.

1.2 Matused

Ajaloolase Christopher Michael Woolgari tabava sõnastust kasutades ei vajanud nii ilmalike ohtude kui üleloomulike jõudude eest kaitset pelgalt elavad inimesed, vaid ka lahkunute hinged. Sellest tulenevalt oli lisaks surivoodirituaalidele oluline korrektselt järgida ka surmajärgseid rituaale. Sealjuures oli eriline tähendus lahkunu sängitamisel pühitsetud mulda.⁹⁰ Lahkunule püstitatud hauatähis täitis kahesugust eesmärki – ühelt poolt oli see lahkunu haua nähtavaks tähiseks, teisalt aitas tagada lahkunu mäletamise ja mälestamise.⁹¹

Ühiskonnas kõrgemal positsioonil olevatel inimestel oli võimalus määrata meelepärane igavene puhkepaik juba eluajal ning tellida valmis ka hauatähis.⁹² Kui tavapäraseks kristlikuks matusepaigaks olid kirikuaiad, siis ilmalikul ja vaimulikul eliidil oli võimalik lasta matta end kirikusse. Seejuures oli prestiižseimaks matusepaigaks toomkirik.⁹³ Inimesed maeti üldiselt puidust kirstus, üksikutel juhtudel asetati kirst ka tellistest laotud hauakasti. Selliseid matuseid on leitud Riiast ja Üksküla kalmistult. Hauakastide puhul kasutati ka erinevaid looduslikke kivimeid nagu näiteks dolomiiti.⁹⁴

Hiliskeskajaks oli kõrgvaimulike matusekombestik omandanud kindlad jooned.⁹⁵ 12. sajandist hakati tseremoniaalraamatutes kirjeldama vaimulike matusekombestikku, millest hiljem kujunesid välja erinevad matuseliturgiad.⁹⁶ Kuna Jumala ees olid kõik võrdsed, maeti keskajal inimesi ilma riideteta surilinasse mähituna. See reegel aga ei kehtinud ilmaliku ja vaimuliku eliidi esindajatele, kes tavakohaselt sängitati rõivastatult.⁹⁷ Liturgilises rõivastuses matmise komme kujunes välja 11. sajandil. Siinjuures täitis suurt rolli Canterbury peapiiskopi Anselmi (1033–1109) nähtud nägemus

⁹⁰ **Christopher Michael Woolgar.** What Makes Things Holy, lk 60–78.

⁹¹ **Mark Spurrell.** The Symbolism of Medieval Churches. Abingdon: Routledge, 2020, lk 107; **Thomas G. Long.** Christian Funerary Traditions, lk 35–44; **Paul Binski.** Medieval Death, lk 24–26, 51jj.

⁹² **Anu Mänd.** Visuaalne mälestamine: Liivimaa ordumeistrite ja käsknike hauaplaadid (14.–16. sajand). Kunstiteaduslikke Uurimusi 28 (3–4), 2019, lk 60–93.

⁹³ **Andris Celmiņš.** Mūra šķirsti Ikšķiles un Rīgas viduslaiku kapu iekārtojuma, lk 143–164; vt ka: **Jonathan Rotondo-McCord.** *Locum Sepulturae Meae ...Elegi:* Property, Graves, And Sacral Power In Eleventh-Century Germany. – Viator 26, 1995, lk 77–106 ja **Charlotte A. Stanford.** Commemorating the Dead in Late Medieval Strasbourg. The Cathedral's Book of Donors and its use (1320–1521). Farnham: Ashgate, 2011, lk 64, 190–191.

⁹⁴ *Ibid.*, lk 143–164.

⁹⁵ **Joëlle Rollo-Koster.** Death of Clergymen, lk 165.

⁹⁶ *Ibid.*, lk 167.

⁹⁷ **Christina Welch.** Exploring Late-Medieval English *Memento Mori* Carved Cadaver Sculptures. – Thea Tomaini (toim). Dealing with The Dead: Mortality and Community on Medieval and Early Modern Europe. Leiden; Boston: Brill, 2017, lk 331–365 (siin eriti lk 356–357).

paavsti rõivastesse riidetud mungast.⁹⁸ Tavakohaselt maeti piiskoppe luksuslikes, kallist kangast ja/või rikkalike, näiteks kuldniidist tikanditega kaunistatud rõivastes, kuid leitud on ka tagasihoidlikes, eriliste kaunistusteta rõivais maetud kõrgvaimulikke. Sõltumata rõivastuse valikust ei ole reeglina võimalik tagantjärele kindlaks teha, kas sellise teguviisi tingis surija või matja soov.⁹⁹ Tavaliselt jääb lahtiseks ka küsimus, kas surirõivastuseks oli piiskopi enda ametirüü või kasutati selleks mõnda vana, kasutusest kõrvale jäänud rõivastust või hoopis matuseks spetsiaalselt valmistatud esemeid.¹⁰⁰ Surirõivaste kohta annavad teavet eelkõige arheoloogilised allikad. Sageli on leiud aga säilinud halvasti, kuna väljakaevamistel on tekstiilidega hooletult ümber käidud või on need juba varasemalt hauast eemaldatud hauarüüstajate poolt.¹⁰¹ Pühakuteks kuulutatud piiskoppidel vahetati surmajärgselt rõivaid, mistõttu esialgsed matuserõivad on paljudel juhtudel kaduma läinud.¹⁰²

1.3 *Memoria*

Matusekultuuri üheks oluliseks osaks kujunes keskajal surnute mälestamine ehk *memoria*, mis hõlmas nii ilmalikke kui kiriklikke rituaale.¹⁰³ Piiskoppidele osaks saanud *memoria* rõhutas ja tugevdas nende staatust. Neile rajatud uhked hauamonumendid kirikuruumis aitasid hoida nendest

⁹⁸ **Joëlle Rollo-Koster.** Death of Clergymen, lk 164–185 (siin eriti lk 174).

⁹⁹ **Elizabeth Coatsworth, Gale R. Owen-Crocker.** Clothing the Past, lk 16; Liivimaal on surilina temaatikat käsitletud: **Vitolds Muižnieks.** The Co-Existence of Two Traditions in the Territory of Present-Day Latvia in the 13th–18th Centuries: Burial in Dress and in a Shroud. – Sarah Tarlow (toim). The Archaeology of Death in Post-medieval Europe. Warsaw; Berlin: De Gruyter, 2015, lk 88–110. Kättesaadav: <https://doi.org/10.1515/9783110439731> (07.05.2020).

¹⁰⁰ **Elizabeth Coatsworth, Gale R. Owen-Crocker.** Clothing the Past: Surviving Garments from Early Medieval to Early Modern Western Europe. Leiden; Boston: Brill, 2018, lk 67, 183; Catholic Encyclopedia: Mitre. – Kevin Knight. Kättesaadav: <https://www.newadvent.org/cathen/10404a.htm> (07.05.2020); **Maureen C. Miller.** Clothing the Clergy: Virtue and Power in Medieval Europe, c. 800–1200. Ithaca; London: Cornell University Press, 2014. **Dyan Elliott.** Dressing and Undressing the Clergy, lk 57–58.

¹⁰¹ **Elizabeth Coatsworth, Gale R. Owen-Crocker.** Clothing the Past, lk 11.

¹⁰² *Ibid.*, lk 11–12.

¹⁰³ **Anu Mänd.** Naised, memoria ja sakraalruum hiliskeskajal Liivimaal, lk 6–29.

mälestust.¹⁰⁴ Kui piiskopi soovil ja toetusel ehitati kirikule kabel, siis reeglina sai see piiskop ka sinna maetud.¹⁰⁵

Mälestamise juures mängis võtmerolli visuaalkultuur. Hauamonumendid aitavad mäletada surnuid ja seoses sellega meenutada ka minevikus toimunud sündmusi.¹⁰⁶ Kõrgkeskaja lõpul ning hiliskeskaja alguses hakati kirikuruumidesse ehitama surnud vaimulike mälestamiseks üha uhkemaid hauamonumente. Monument kirikus demonstreeris nii surnu kui ka tema perekonna positsiooni ühiskonnas, kuid samal ajal tuletas vaatajale meelde ka elu kaduvust.¹⁰⁷

Piiskoppide mälestust hoiti elus hauamonumendiga kirikuruumis ning liturgilise mälestamise läbi. Ilmekaks näiteks on Pariisi Notre-Dame'i kirikusse maetud Soissons'i piiskop Simon de Buci (†1369), kelle uhke haud oli kirikus kõigile nähtav. Paljud selle hua nägijad ihkasid samal kombel maetud saada, et seeläbi kindlustada endast surematu mälestus. Piiskop Simoni hauamonument koosnes mitmest erinevast osast, mille juures oli kasutatud maalinguid, skulptuuri ja arhitektuuri elemente.¹⁰⁸ Selline monument julgustas inimesi palvetama kirikut teeninud vaga piiskopi hingeõnnistuse eest. Piiskopi hauatumba juures on kujutatud troonil Neitsi Maarjat Jeesuslapsega ning hauatumba jalutsis on kujutatud lõvi. Lõvi kujutamine hauamonumendil oli sellel perioodil laialt levinud motiiv, lisaks oli lõvi ka antud piiskopi perekonnavapil.¹⁰⁹ Sellised kirikuruumis asunud kabeleid, millesse piiskoppe maeti, ei olnud ainult Notre-Dame'is, vaid kogu Lääne-Euroopas.¹¹⁰

¹⁰⁴ **Robert Marcoux**. Memory, Presence and the Medieval Tomb. – Ann Adams, Jessica Barker (toim). Revisiting the Monument: Fifty Years since Panofsky's Tomb Sculpture. London: The Courtauld Institute of Art, 2016, lk 49–67 (siin eriti lk 54); vt ka: **Giovanni Freni**. From Terrific Death to the Angels' Care: The Program of the Tomb of Antonio d'Orso and Francesco da Barberino. – Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft, 36. Bd. (2009), lk 7–32; **Catherine Emma Walden**. Preservation, Restoration, and the Tomb of the „Founder“ at Salisbury. – Jennifer M. Feltman, Sarah Thompson (toim). The Long Lives of Medieval Art and Architecture. Abingdon: Routledge, 2019, lk 261–280.

¹⁰⁵ **Veronika Csikó**. The Bishop and His Chapel: The Hédervári Chapel in Győr and the Episcopal Chapels of Central Europe around 1400. – The Hungarian History Review, 2013, vol. 2, lk 363–386 (siin eriti 375).

¹⁰⁶ **Jean-Claude Schmitt** (tlk. Marie-Pierre Gelin). Images and the Work of Memory, with Special Reference to the Sixth-Century Mosaics of Ravenna, Italy. – Elma Brenner *et al* (toim). Memory and Commemoration in Medieval Culture. London, New York. Routledge, 2016, lk 13–32 (siin erit lk 18).

¹⁰⁷ **Jean-Claude Schmitt** (tlk. Marie-Pierre Gelin). Images and the Work of Memory, lk 23–24; **Giovanni Freni**. From Terrific Death to the Angels' Care, lk 7–32.

¹⁰⁸ **Mailan S. Doquang**. Status and the Soul: Commemoration and Intercession in the Rayonnant Chapels of Northern France in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. – Elma Brenner *et al* (toim). Memory and Commemoration in Medieval Culture. London, New York. Routledge, 2016, lk 93–118 (siin eriti lk 107).

¹⁰⁹ *Ibid.*, lk 109.

¹¹⁰ *Ibid.*, lk 110.

Õigusajaloolane Kenneth Pennington on uurinud surmaga seotud kombetalituste tähtsust kõrgkeskaegsete piiskoppide kui ilmalike ja vaimulike maahärrade võimu kinnistamisel. Penningtoni hinnangul pakkusid piiskopi ametisse pühitsemise ja surma korral läbi viidavad avalikud liturgiad suurepärasest võimalusest kõrget sotsiaalset staatust näidata.¹¹¹ Näiteks võidi piiskopi surma korral „tuua nende surnukehad linna tseremooniaga ja kogu hiilguses, millega imiteeriti nende saabumist“ ametiaja alguspäevil.¹¹² Nii ametisse astumised kui ka matusetseremooniad andsid edasi piiskoppide religioosset ja poliitilist võimu.¹¹³

Kui Liivimaal kujunesid eliidi ihaldusväärteteks matusepaikadeks kirikuhooned, siis Inglismaal leidub mõningaid näiteid kõrgkeskajast, kus eelistatud matmispaigaks võis olla hoopis kirikuaed.¹¹⁴ Kirikuaedu ei nähtud ainult matusepaigana, vaid ka võimalusena näidata uhkete ja kaunistatud haudadega oma staatust ja jõukust. Inimesed tundsid uhkust oma perekonna hauaplatside üle ja eriti uhke oli, kui samasse surnuaeda oli maetud ka peapiiskop.¹¹⁵ See hoiak ilmestab vaimuliku eliidi autoriteeti ühiskonnas.

¹¹¹ **Kenneth Pennington.** Representation in Medieval Canon Law, lk 86–91.

¹¹² **Kenneth Pennington.** Representation in Medieval Canon Law, lk 364jj; Ajalookirjutuses selles kontekstis palju tähelepanu pälvinud Firenze kohta vt nt: **Maureen C. Miller.** Why the Bishop of Florence Had to Get Married. – Speculum, Vol. 81, No. 4 (Oct., 2006), lk 1055–1091 (siin eriti lk 1087–1091); **Frank A. D’Accone.** Reclaiming the Past: Archbishop Antonio Altoviti’s Entrance into Florence in 1567. – Timothy J. McGee, Stewart Carter (toim). Instruments, Ensembles, and Repertory, 1300–1600. Essays in Honour of Keith Polk. Turnhout: Brepols, 2013, lk 237–262; Näide Liivimaalt: **Tiina Kala.** Ühe Liivimaa kirikuvürsti ametisseastumisest. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri 1, 2009, lk 29–38.

¹¹³ **J. Jeffery Tyler.** Lord of the Sacred City: The *Episcopus exclusus* in Late Medieval and Early Modern Germany. Leiden: Brill, 1999, eriti lk 108–113, 150jj; **Jacek Maciejewski.** *Nudo pede intrat urbem*: Research on the Adventus of a Medieval Bishop through the First Half of the Twelfth Century. – Viator 41 (1), 2010, lk 89–100.

¹¹⁴ **Anthony Perron.** The Medieval Cemetery as Ecclesiastical Community: Regulation, Conflict, and Expulsion 1000–1215. – Thea Tomaini (toim). Dealing With The Dead. Mortality and Community in Medieval and Early Modern Europe. Leiden: Brill, 2018, lk 253–273 (siin eriti lk 253).

¹¹⁵ *Ibid.*, lk 255–256.

2 Liivimaa kõrgvaimulike matused

Sarnaselt kõrg- ja hiliskeskajees Lääne-Euroopas prevaleerinud tavadega olid ka Liivimaa kõrgvaimulike eelistatuiimateks matmispaikadeks kirikud. Säilinud kirjalike ja visuaalkultuuri allikate pinnalt võib järeldada, et tavakohaselt sängitati peapiiskopid ja piiskopid oma piiskopkonna toomkiriku kooriruumi.¹¹⁶ Kirikusse maetuna said nad osa seal toimuvatest missadest ja palvetest. Usuti, et mida lähemale altarile matmispaik asus, seda rohkem saadi osa relikviaarides asunud pühakute säilmete imedest.¹¹⁷

2.1 Kirjalikud allikad

Piiskoppide matusekohtade määramine on keeruline, kui ei ole leitud kindlat hauaplaati või märget matusepaiga kohta. Seejuures võib ka kirjalikest allikatest pärinev teave olla vastuoluline. Näiteks Tartu piiskop Friedrich von Haseldorf (†1288?) koostas oma testamendi Tallinnas.¹¹⁸ Erwin Gatz'i leksikoni järgi suri piiskop kas Stralsundis või merel Stralsundi lähedal. Seda on järeldatud asjaolust, et mingi osa piiskopi varast oli hiljem Starlslundi ja Rügeni vürsti Wizlav II (1265/8–1325) valduses.¹¹⁹

Hiljem piiskopiks (1513–1514) saanud Tallinna toomhärja ja raesekretär Christianus Czernekow koostas oma testamendi Tallinnas 1499. aastal.¹²⁰ Tema testament annab aimu, millised võisid olla kõrgvaimuliku viimased soovid. Testamendi esimeses pooles annab ta selged juhised oma matusteks: ta soovib saada maetud Tallinna Pühavaimu kirikusse,¹²¹ kuid hiljem maeti ta

¹¹⁶ **Andris Celmiņš**. Iekšrīgas 13.–18. gadsimta apbedīšanas vietu arheoloģiskā izpēte, lk 104.

¹¹⁷ **Gustavs Strenga**. Devotion, Donation, and Memoria. Urban Society and the Dominicans in Late Medieval Reval (Tallinn). MA Thesis in Medieval Studies. Budapest: 2006, lk 60. Kättesaadav: http://www.etd.ceu.edu/2006/strenga_gustavs.pdf (10.05.2020).

¹¹⁸ **Erwin Gatz**. Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, lk 146–147; LUB 1, nr 494. Gatz annab täpsed daatumid, mil piiskop käis testament Tallinnas koostamas, kuid kahjuks pole olnud võimalik leida täpset testamenti, millele Gatz leksikonis Bernhart Jähniq vihjab.

¹¹⁹ **Erwin Gatz**. Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, lk 146–147.

¹²⁰ **Anu Mänd**. *Vicarius, Canonicus et Episcopus*: Three late Medieval grave slabs from Tartu and Tallinn – Baltic Journal of Art History, 2014, vol. 7, spring, lk 11–30 (siin eriti lk 25); LUB II, 1, nr 845.

¹²¹ LUB II, 1, nr 845.

tõenäoliselt toomkirikusse. 1684. aastal toomkirikus toimunud tulekahju hävitas suurema osa kiriku interjöörist, mistõttu pole võimalik leida kinnitust sellele, et ta maeti toomkirikusse.¹²² Lisaks muutus pärast testamendi kirjutamist Christianus Czernekowi ametialane staatus raesekretärist piiskopiks, mis võis mõjutada tema matmispaika. Testamendis määras tulevane piiskop juhised surmajärgseks mälestusteenistuseks ning isikud, kellele matuse korraldamise eest tasuda.¹²³ Oma testamendis jagas Christianus Czernekow oma vara. Ta annetas kirikutele raha,¹²⁴ osalt heategevuse eesmärgil, kuid ka mälestusteenistuse eest. Täiendavalt tegi ta korraldused oma hinnaliste väärtesemete (rõivad, kangad ja väärismetallist lauanõud) kohta. Lisaks kirikule tegi ta annetusi ka oma perele ja tuttavatele.¹²⁵

Teine säilinud kõrgvaimuliku testament kuulub tulevasele Riia peapiiskopile Wilhelm von Brandenburgile (1539–1563). Testament on koostatud 1539. aastal, enne Wilhelmi saamist piiskopiks.¹²⁶ Wilhelmi testament ei ole nii informatiivne, nagu eelnevalt käsitletud Czernekowi testament. Näiteks ei avalda ta konkreetset soovi oma matusepaiga ega mälestustseremoonia osas ega tee korraldusi varade jaotamise kohta.¹²⁷ Võimalik, et tal puudusid eelistused matmispaiga suhtes ning hiljem ei olnud selle määramiseks ka vajadust, kuna Riias oli peapiiskoppide eelistatud matusepaigaks Riia toomkirik.¹²⁸ Säilinud on peapiiskopi hauaplaat, millest tuleb juttu edaspidi.¹²⁹

Ühe olulise kirjaliku allikana on töös kasutatud *Chronica Episcoporum Rigensium*'it, s.o Riia piiskoppide kroonikat. See 16. sajandist pärinev väiksemahuline teos¹³⁰ annab kronoloogilises järjekorras ülevaate Ükskülas ja Riias tegutsenud piiskoppide ja peapiiskoppide kohta, alustades Üksküla piiskoppidest kuni viimase Riia peapiiskopini.¹³¹ Kroonikas on ära märgitud piiskoppide surmadaatumid ja matmispaigad. Tõenäoliselt hakati neid andmeid koguma mälestusliturgiate

¹²² **Anu Mänd.** *Vicarius, Canonicus et Episcopus*, lk 26.

¹²³ LUB II, 1, nr 845; pikemat ülevaadet vt RR III, nr 69.

¹²⁴ LUB II, 1 nr 845.

¹²⁵ LUB II, 1 nr 845.

¹²⁶ *Monumenta Livoniae Antiquae: Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und andern schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen, welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's dienen*, köide 5. Friedrich Georg von Bunge (toim.), Riga, Leipzig: Verlag von Eduard Frantzen's Buchhandlung, 1847, nr 165.

¹²⁷ *Ibid.*, nr 165.

¹²⁸ Järgnevalt andakse ülevaade teadaolevatest hauaplaatidest ning kus kohas need asusid.

¹²⁹ **Ojärs Späritis.** Evidence of the Reformation and Confessionalization Period in Livonian Art. *Baltic Journal of Art History*, 2015, vol. 9, Spring, lk 23–74 (siin eriti lk 41). Kättesaadav: <https://doi.org/10.12697/BJAH.2015.9.03> (09.05.2020).

¹³⁰ **Antje Thumser.** *Livländische Amtsträgerreihen des Mittelalters*, lk 201.

¹³¹ *Ibid.*, lk 201, 209.

tarbeks.¹³² Antje Thumser on märkinud, et kroonika ülesehitusest jääb mulje, nagu oleks keegi toomkirikus ringi kõndinud ja hauaplaatidelt informatsiooni üles kirjutanud.¹³³

2.2 Arheoloogilised leiud

Peamiseks arheoloogiliseks jäljeks matuste kohta keskaegses kirikuruumis on hauakastid. Hauakastid olid kirikuhoonetes hauaplaatide alla ehitatud kastid, mille sisse pandi kirstudes surnud.¹³⁴ Riia toomkirikust on leitud 13. sajandist pärinevaid matuseid, mille hauakastid ehitati telliskividest. Leitud hauakastidel olid mõningad erinevused: mõned olid rohkem risküliku kujuga, teised aga trapetsikujulised. Trapetsikujulisi hauaplaate oli kahte tüüpi – ühed olid lihtsa kujundusega, teistel aga olid peapoolsele küljele tehtud kaunistused. Tavapäraselt olid nelinurksetel hauakastidel tellistest laotud seinad ja liivast põhi.¹³⁵ Kuivõrd sellist tüüpi hauad asuvad kiriku sees, on Läti arheoloog Andris Clemiņš pidanud neid ennekõike eliidile kohaseks matusepaigaks. Lisaks on Clemiņš kirjutanud, et kuigi kristlikel matustel ei olnud tavaks kaasa panna hauapanuseid, ei kehtinud see kõigile ühiskonnakihtidele.¹³⁶ Kõrgvaimulikke maeti üldiselt kallist kangast tehtud surirõivais. Piiskoppidele võidi panna kaasa pitsatsõrmus, karikas ja piiskopisau.¹³⁷

Sarnaselt Riia toomkirikule on tellistest laotud hauakaste leitud ka Tartu toomkirikust.¹³⁸ Mõlema kiriku seest on leitud teiste telliste hulgast madalama kvaliteediga telliseid,¹³⁹ mis võib osutada nende taaskasutusele.¹⁴⁰ Kalli siidist kanga jäänuste leidmine kiriku kooriruumi lähedal paiknenud hauast¹⁴¹ võib viidata kõrge positsiooniga vaimulikule. Hauakasti sisse oli surnu asetatud puidust

¹³² *Ibid.*, lk 224.

¹³³ *Ibid.*, lk 233–234.

¹³⁴ **Villu Kadakas**. Hauakastid Lüganuse kiriku kooriruumis. – Tutulus, 2018, 7. aastakäik, lk 43.

¹³⁵ **Andris Celmiņš**. Mūra šķirsti Ikšķiles un Rīgas viduslaiku kapu iekārtojuma, lk 143–164.

¹³⁶ **Andris Celmiņš**. Iekšrīgas 13.–18. gadsimta apbedīšanas vietu arheoloģiskā izpēte, lk 103.

¹³⁷ *Ibid.*, lk 103.

¹³⁸ **Martin Malve, Raido Roog, Mihkel Mäesalu**. A Medieval Tomb in Tartu Cathedral. – Arheoloogilised välitööd Eestis. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, 2013, lk 167–174; **Heiki Valk**. Toomkirik ja kirkuaed kui kalmistu. – Mariann Raisma, Krista Andreson (toim). Tartu Toomkirik: Katedraal. Raamatukogu. Muuseum. Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2018, lk 114–130.

¹³⁹ **Martin Malve, Raido Roog, Mihkel Mäesalu**. A Medieval Tomb in Tartu Cathedral, lk 167–174.

¹⁴⁰ *Ibid.*, lk 167–174.

¹⁴¹ *Ibid.*, lk 170.

kirstus.¹⁴² Sarnaseid hauakaste on leitud Tartu toomkirikust vaid kolm.¹⁴³ 2008. aasta väljakaevamistel hauakastist leitud isik kannatas Martin Malve hinnangul podagra all, mis võis olla põhjustatud rohkest alkoholist ja loomse toidu söömisest. Kuivõrd podagra esinemist seostatakse eelkõige loomse toidu ja alkoholi ülemäärase tarbimisega, viitab haigus lahkunu kõrgele sotsiaalsele positsioonile.¹⁴⁴

2.3 Hauatähised

Kirikutes enim levinud hauatähisteks on ristkülikukujulised hauaplaadid. Sarnaselt ülejäänud Euroopaga said ka Liivimaal neid enesele lubada vaid kõrgemast seisusest või piisavalt jõukad isikud, st kõrgemad vaimulikud ja toomhärрад, aadlikud ja kaupmehed. Hauaplaadid olid tehtud raidkivimeistrite poolt. Neil leidus rikkalikke kaunistusi ja sümboleid, mis andsid teada, kellega oli tegu, millist ametit ta elu ajal pidas ning kunas ta suri.¹⁴⁵ Anu Mänd on sedastanud, et keskaegsetel hauaplaatidel leiduvad sõnumid ja sümbolid annavad edasi ajastule omast mõttemaailma.¹⁴⁶ Näiteks on võimalik hauaplaatidel kirjutatust teada saada seda, kuidas perekond suhtus oma surnusse ja mida peeti vajalikuks tema juures rõhutada.¹⁴⁷

Vaimuliku eliidi mõjuvõimu põhistamisele aitas kaasa nende kujutamine kunstis. Lisaks annetati piiskoppidele ja piiskopid ostsid ka ise oma elu jooksul liturgilisi esemeid, mille abil usuti jääda mäletatuks. Uhke hauaplaadi omamine oli üks nendest viisidest, mille abil oli võimalik rõhutada oma kunagist olemasolu ning seeläbi jääda mäletatuks.¹⁴⁸ Kunstiajaloolistes uurimustes rõhutatakse läbivalt, et piiskoppide hauaplaadid olid kõrgkeskajal rikkalikuma dekooriga, kui teistel, hierarhias madalamal seisnud vaimulikel. Tüüpiline piiskopi hauaplaadi dekoratsioon kujutas piiskopirüüsi figuuri, kes hoidis vasakus käes karjusekeppi. Piiskopifiguuri parem käsi oli

¹⁴² *Ibid.*, lk 167–174.

¹⁴³ *Ibid.*, lk 168.

¹⁴⁴ *Ibid.*, lk 170.

¹⁴⁵ **Anu Mänd.** Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest, lk 15.

¹⁴⁶ **Anu Mänd.** Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest, lk 15, 26; **Eric Palazzo.** The Image of the Bishop in the Middle Ages, lk 86–91 (siin eriti lk 86).

¹⁴⁷ **Anu Mänd.** Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest, lk 15.

¹⁴⁸ **Eric Palazzo.** The Image of the Bishop in the Middle Ages, lk 86–91 (vt eriti lk 89jj).

õnnistavas poosis, nagu kujutati maalidel Kristust. Peas kannab piiskopifiguur liturgilist peakatet – mitrat.¹⁴⁹

Aja jooksul on mõned hauakivid teise kohta tõstetud, mistõttu ei ole võimalik määrata hauaplaadi omaniku haa algset asukohta ja on raskendanud hauaplaadi asukohast lähtuvate järelduste tegemine. Hauakive on kirikutest teisaldatud, osad on liigutatud kiriku siseselt teise kohta või jäänud sootuks põrandate alla.¹⁵⁰ Hauaplaadid on saanud kannatada ka sõjas või halva renoveerimise käigus. Lisaks on hauakive kulutanud nende peal kõndimine kiriku küllastajate poolt.¹⁵¹

Keskaegse Liivimaa kõrgvaimulike hauaplaatide uurimisse on andnud suure panuse Riia lütseumi aserektor Johann Christoph Brotze (1742–1823).¹⁵² Ta koostas kümneköitelise käsikirjalise teose „Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Wapen, etc.“¹⁵³, milles on muuhulgas üles joonistatud ka Liivimaal asunud hauatähised ja monumendid.¹⁵⁴ Brotze kogudesse andis suure panuse Liivimaa vaimulik Eduard Philipp Körber (1770–1850), kes jagas oma joonistusi ja märkmeid Brotze kogu jaoks.¹⁵⁵

¹⁴⁹ **Anu Mänd**. Keskaegse Liivimaa piiskoppide jäljed, lk 12; Saksa traditsioonist vt nt: **Kurt Bauch**. Das mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa. Berlin: de Gruyter, 1976, lk 28 *passim*.

¹⁵⁰ **Anu Mänd**. Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest, lk 9–39.

¹⁵¹ **Anu Mänd**. Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsest, lk 9–39; **Anu Mänd**. Keskaegse Liivimaa piiskoppide jäljed, lk 11–32.

¹⁵² **Anne Untera**. Läti sakslane Brotze ja Eesti ajalugu. – Sirp, 28.04.2006. Kättesaadav: <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c6-kunst/l-ti-sakslane-brotze-ja-eesti-ajalugu/> (16.05.2020); **Kaarel Tarand**. Soolakaaluja poja kaalukas soolo. – Sirp, 06.10.2006. Kättesaadav: <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/soolakaaluja-poja-kaalukas-soolo/> (16.05.2020).

¹⁵³ **Johann Christoph Brotze**. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Wapen, etc. Kättesaadav: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/2354> (16.05.2020)

¹⁵⁴ **Johann Christoph Brotze**. Estonica. Ants Hein, Ivar Leimus *et al* (koost). Tallinn: Estopol, 2006; **Anne Untera**. Läti sakslane Brotze ja Eesti ajalugu. – Sirp, 28.04.2006. Kättesaadav: <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c6-kunst/l-ti-sakslane-brotze-ja-eesti-ajalugu/> (16.05.2020); **Kaarel Tarand**. Soolakaaluja poja kaalukas soolo. – Sirp, 06.10.2006. Kättesaadav: <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/soolakaaluja-poja-kaalukas-soolo/> (16.05.2020); vt nt: **Johann Friedrich v. Recke, Karl Eduard Napiersky, Theodor Heinrich Beise**. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthlans und Kurland. Mitau: Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn, 1827, lk 277–283.

¹⁵⁵ **Urmas Sutrop**. Oletatav paganlike eestlaste puust jumalakuhi Oleviste raamatukogus. – Mare Kõiva, Andres Kuperjanov (toim). Mäetagused 27, lk 127–134 (siin eriti 127); vt lähemalt Eduard Philipp Körberist: **Ivar Leimus**. Zu den Anfängen der Numismatik in Estland: Eduard Philipp Körber (1770–1850). – Norbert Angermann, Wilhelm Lenz, Konrad Maier (toim). Geisteswissenschaften und Publizistik im Baltikum des 19. und frühen 20. Jahrhunderts. Berlin: LIT, 2011, lk 43–64.

3 Liivimaa peapiiskoppide ja piiskoppide matusepaigad

Järgnevates alapeatükkides antakse ülevaade keskaegse Liivimaa peapiiskoppide ja piiskoppide hauaplaatidest ning nende võimalikest asukohtadest. Liivimaal ametis olnud, kuid võõrsile maetud kõrgvaimulike¹⁵⁶ matusepaiku uurimuses ei käsitleta, sest Liivimaa kõrgvaimuliku võõrsile matmine ei anna teavet Liivimaa matusekombestiku kohta.

Kuivõrd valdav osa piiskoppide hauatähiseid on aja jooksul hävinud või kaotsi läinud, leidub asjakohast teavet vaid väheste matmispaikade kohta. Mõningatel juhtudel on kirjalike allikate põhjal kõrgvaimuliku matmispaik küll määratav, kuid visuaalseid tõendeid leitud ei ole. Ülevaade on koostatud piiskopkondade kaupa; teave kõrgvaimulike matusepaikade kohta on esitatud kronoloogiliselt.

3.1.1 Üksküla piiskopid

Liivimaa piiskoppide matusekultuuri traditsioon sai alguse siia jõudnud klerikutest, kes pühitseti Üksküla piiskoppideks.¹⁵⁷ Üksküla piiskopkond rajati 1186. aastal.¹⁵⁸ Esimesed piiskopid Liivimaal olid Meinhard (1186–1196) ja Berthold (1196–1198)¹⁵⁹. Henriku Liivimaa kroonika järgi maeti nad mõlemad Üksküla kirikusse teineteise kõrvale.¹⁶⁰ Kroonik on nimetanud esimest piiskoppi „usutunnistajaks“ ja teist „märtriiks“.¹⁶¹ Piiskopid maeti tõenäoliselt 14. sajandil ümber Riia Maarja toomkirikusse (vastav hinnang on antud visuaalse kultuuri põhjal).¹⁶² Meinhard

¹⁵⁶ Vt nt: **Anu Mänd**. Keskaegse Liivimaa piiskoppide jäljed, lk 11–32; **Erwin Gatz**. Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, lk 654–655.

¹⁵⁷ **Iben Fonnesberg-Schmidt**. The Popes of the Baltic Crusades (1147–1254). Leiden; Boston: Brill, 2007. Lk 65–66; vt nt: **Linda Kaljundi**. (Re)Performing the Past: Crusading, History Writing, and Rituals in the Chronicle of Henry of Livonia. – Lars Boje Mortensen *et al* (toim). The Performance of Christian and Pagan Storyworlds. Non-Canonical Chapters of the History of Nordic Medieval Literature. Turnhout: Brepols, 2013, lk 295–338.

¹⁵⁸ **Tiina Kala**. Piiskopkonnad ja toomkapiitlid. – Anti Selart (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 82–95 (siin eriti lk 83).

¹⁵⁹ **Erwin Gatz**. Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, lk 644–645.

¹⁶⁰ HLK X, 6.

¹⁶¹ HLK X, 6.

¹⁶² **Anti Selart, Anu Mänd**. Livonia – A Region Without Local Saints? – Nils Holger Petersen, Anu Mänd, Sebastian Salvado, Tracey R. Sands (toim). Symbolic Identity and the Cultural Memory of Saints. Newcastle upon Tyne:

sängitati toomkiriku pealtari lähedal, kirikuhoone põhjaseinas kantsli juures asunud Püha vere altari juurde.¹⁶³ Tema haud on ehitatud seinanišis. Haud hävis 1786. aastal renoveerimise käigus, ent taastati 19. sajandil Johann Christoph Brotze käsikirja jooniste järgi.¹⁶⁴ Hauaplaadil on kujutatud piiskopi figuuri liturgilises rõivastuses ja karjasekepiga.¹⁶⁵ Bertholdi haud asus Püha risti altari ees, tema hauatähis on tänaseks hävinud.¹⁶⁶

3.1.2 Riia piiskopid

1199.–1201. aastatel oli Üksküla piiskopiks Albert von Buxhövdn. 1201. aastal rajas ta Riia linna ja viis sinna ka oma piiskopkonna keskuse.¹⁶⁷ Ta suri seal 1229. aastal. Peatselt pärast linna rajamist, s.o aastal 1211 alustati ka Riia toomkiriku ehitamist.¹⁶⁸ Albert maeti algselt Riia toomkirikusse,¹⁶⁹ kuid 18. sajandil sängitati ta ümber Riias asuvale Lielie kalmistule.¹⁷⁰ 16. sajandist pärinevas Riia piiskoppide kroonikas on märgitud, et tema hauaplaat asus kooriruumis ja selle peal asus ülestõusmisküüna jalg.¹⁷¹ Teine Riia piiskop Nikolaus (1229–1253) on samuti maetud Riia toomkirikusse. Riia piiskoppide kroonika järgi asus 16. sajandi alguses tema hauaplaadil kantsel.¹⁷²

Cambridge Scholars Publishing, 2018, lk 91–122 (siin eriti lk 105); vt nt: **Linda Kaljundi**. (Re)Performing the Past: Crusading, History Writing, and Rituals in the Chronicle of Henry of Livonia. – Lars Boje Mortensen *et al* (toim). The Performance of Christian and Pagan Storyworlds. Non-Canonical Chapters of the History of Nordic Medieval Literature. Turnhout: Brepols, 2013, lk 295–338 (siin eriti lk 321–322).

¹⁶³ **Anti Selart, Anu Mänd**. Livonia – A Region Without Local Saints, lk 105.

¹⁶⁴ *Ibid.*, lk 106–107.

¹⁶⁵ *Ibid.*, lk 108.

¹⁶⁶ *Ibid.*, lk 106.

¹⁶⁷ **Kevin C.O' Connor**. The House of Hemp and Butter: A History of Old Riga. Ithaca; London: Northern Illinois University Press, 2019, lk 1–11 (siin eriti lk 2).

¹⁶⁸ *Ibid.*, lk 69.

¹⁶⁹ **Erwin Gatz**. Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, lk 646–647.

¹⁷⁰ **Kate McIntosh**. Riga's resting places. – The Baltic Times. Kättesaadav: <https://www.baltictimes.com/news/articles/22728/> (12.05.2020).

¹⁷¹ *Chronica Episcoporum Rigensium* (vlj. Friedrich Georg von Bunge). Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands 5 (1847), lk 174–180 (siin eriti lk 174).

¹⁷² **Erwin Gatz**. Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, lk 648–649; *Chronica Episcoporum Rigensium* (vlj. Friedrich Georg von Bunge). Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands 5 (1847), lk 174–180, (siin eriti lk 174).

3.1.3 Riia peapiiskopid

Riia piiskopkonnast sai peapiiskopkond 1253. aastal. Teadaolevalt on keskaja jooksul ametis olnud 21 Riia peapiiskoppi,¹⁷³ kuid teavet nende matusekoha kohta Liivimaal on säilinud vaid 11 puhul.¹⁷⁴

Riia peapiiskopkonna esimene peapiiskop oli Albert Suerbeer (1253–1273). Suerbeer oli esimene, kes sängitati Riia toomkiriku pealtari ette.¹⁷⁵ Matusepaiga valik tulenes suure tõenäosusega tema ühiskondlikust positsioonist. Samasse kirikusse on maetud ka kaks järgmist Riia peapiiskoppi – Johannes I von Lune (1273–1284) ja Johannes II von Vechta (1286–1294). Johannes I on maetud Püha Katariina altari ette, Johannes II täpne matusekoht teada.¹⁷⁶ Kummagi eelnimetatud peapiiskopi hauaplaat ei ole kahjuks säilinud.

Pärast Johannes II surma ei maetud Riia toomkirikusse 130 aasta vältel ühtki peapiiskoppi.¹⁷⁷ Põhjuseks oli peapiiskoppide ja Saksa ordu vaheline konflikt, mistõttu peapiiskopid viibisid võõrsil ja ka surid võõrsil. Pika pausi järel sängitati 1424. aastal toomkirikusse Johannes IV Ambundii (1418–1424), kes oli surnud Raunas, kuid kelle surnukeha toodi Riia toomkirikusse ning maeti seal pealtari ette.¹⁷⁸ Peapiiskopid Silvester Stodewescher (1448–1479) ja Stephan Grube (1480–1483) on maetud üksteise kõrvale toomkiriku kooriruumi kõrgaltari juurde.¹⁷⁹

Riia toomkirikus 1988.–1989. aastatel toimunud väljakaevamiste käigus leiti Riia peapiiskopi Michael Hildebrandi (1484–1509) haud. Haud asus kiriku hoovis, lääneseinas, müüritud võlvkaare all.¹⁸⁰ Kuivõrd panuste hulk oli võrdlemisi väike, võib eeldada, et hauda oli varasematel aegadel avatud ja rüüstatud. Piiskopi surnukeha oli maetud luksuslikus kangas ja tõenäoliselt oli talle algselt kaasa pandud ka pitsatsõrmus.¹⁸¹ Siinkohal väärib rõhutamist, et Hildebrandi matmispaik on

¹⁷³ **Anti Selart** (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, 402.

¹⁷⁴ Täielik loetelu, vt: Lisa 1.

¹⁷⁵ **Erwin Gatz**. Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, lk 647–648.

¹⁷⁶ *Chronica Episcoporum Rigensium* (vlj. Friedrich Georg von Bunge). Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands 5 (1847), lk 174–180 (siin eriti lk 175).

¹⁷⁷ **Antje Thumser**. Livländische Amtsträgerreihen des Mittelalters, lk 228.

¹⁷⁸ *Chronica Episcoporum Rigensium* (vlj. Friedrich Georg von Bunge). Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands 5 (1847), lk 174–180 (siin eriti lk 177).

¹⁷⁹ *Ibid.*, lk 177.

¹⁸⁰ **Andris Celmiņš**. Iekšrīgas 13.–18. gadsimta apbedīšanas vietu arheoloģiskā izpēte, lk 102, 126; *Chronica Episcoporum Rigensium* (vlj. Friedrich Georg von Bunge). Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands 5 (1847), lk 174–180 (siin eriti lk 178).

¹⁸¹ **Andris Celmiņš**. Iekšrīgas 13.–18. gadsimta apbedīšanas vietu arheoloģiskā izpēte, lk 104.

piiskopile ebatüüpiline. Nagu eespool märgitud, maeti – vähemalt säilinud allikate põhjal – teised Riia peapiiskopid valdavalt toomkiriku kooriruumi, mitte kiriku kompleksis asuvasse hoovi.¹⁸²

Tavapärasest veidi enam teavet on Riia peapiiskopi Jasper Linde (1509–1524) matusekoha ja hauatähise saatuse kohta. Linde maeti Riia toomkirikusse, kuid tema haua täpne asukoht on teadmata. Peapiiskopi hauakivi hävis juba 1524. aastal toimunud pildirüüste käigus, s.o vaid paar kuud pärast piiskopi surma. Messingist hauaplaati kasutati aga hiljem suurtükkide valamiseks, mistõttu ei ole võimalik ka kindlaks teha, milline see välja nägi.¹⁸³ Kunstiajaloolane Ojārs Spāritis on oletanud, et suure tõenäosusega oli hauaplaat tellitud Lübeckist, kuid selle täpsema väljanägemise üle võib vaid spekuloida.¹⁸⁴

Kõige paremini on säilinud viimase Riia peapiiskopi Brandenburgi markkrahvi Wilhelmi (1539–1563) haud. Wilhelm von Brandenburg on maetud Riia toomkiriku kooriruumi.¹⁸⁵ Talle püstitati hauamonument, mille plaadil on kõrgreljeefis kujutatud surnud piiskoppi ennast.¹⁸⁶ Reljeefil olev figuur kujutab piiskoppi talle omases rüüs; keha kõrvale on tahatud piiskoppidele omane karjasesau. Kuju pea puhkab tikanditega kaunistatud kivipadjal ning käed on asetatud kehale palve asendisse. Kivi kulumise tõttu ei ole peapiiskopi surmakuupäev (4. veebruar 1563) plaadilt välja loetav.¹⁸⁷

3.1.4 Tartu piiskopid

Tartu sai piiskopi residentsiks 1224. aastal.¹⁸⁸ Teadaolevalt on keskaja vältel Tartu piiskopi ametit kandnud 27 vaimulikku, kuid matuse kohta on säilinud informatsiooni vaid ühe piiskopi kohta. Tartu piiskopkonna matusekultuuri puutuva teabe kesisus tuleneb sellest, et Liivi sõja ajal (1558–1583) eemaldati Tartu toomkirikust hauaplaadid ning suure tõenäosusega kaevati välja ka kirikusse

¹⁸² **Andris Celmiņš**. Iekšrīgas 13.–18. gadsimta apbedīšanas vietu arheoloģiskā izpēte, lk 104, 126.

¹⁸³ **Heinz Löffler**. Die Grabstein, Grabmäler und Epitaphen in der Kirchen Alt-Livlands vom 13.–18. Jahrhundert. Riga: Löffler, 1929, lk 36–37.

¹⁸⁴ **Ojārs Spāritis**. Evidence of the Reformation and Confessionalization Period in Livonian Art, lk 40–41.

¹⁸⁵ **Antje Thumser**. Livländische Amtsträgerreihen des Mittelalters, lk 231.

¹⁸⁶ **Ojārs Spāritis**. Evidence of the Reformation and Confessionalization Period in Livonian Art, lk 41.

¹⁸⁷ *Ibid.*, lk 41.

¹⁸⁸ **Tiina Kala**. Piiskopkonnad ja toomkapiitlid. – Anti Selart (koost., toim). Eesti ajalugu II: Eesti keskaeg. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut 2012, lk 82–95 (siin eriti lk 84).

maetud surnukehi.¹⁸⁹ Sellest tulenevalt on säilinud vaid ühe piiskopi Heinrich von Velde (†1378) hauaplaat.

Tartu toomkiriku varemetes läbi viidud arheoloogiliste uuringute käigus on kirikuhoone asupaigast leitud mitu hauakasti. Kuivõrd kõik leitud hauakastid asusid kiriku lõunalöövvis ja küllaltki lähedal kooriruumile, võib järeldada, et need võisid kuuluda kõrgvaimulikele. Paraku ei ole hauakastidesse sängitatud isikute nimeliselt kindlaks tegemine võimalik.¹⁹⁰

Tartu toomkiriku varemeist on leitud piiskop Heinrich von Velde (†1378)¹⁹¹ hauaplaadi fragmendid. Olaf Sild on kirjeldanud, et Velde hauaplaati liigutati seoses 20. sajandil toomkiriku varemetes asunud raamatukogu ümberehitamisega, mille käigus pudenes halvas seisus hauaplaat tükkideks, mida hiljem püüti taastada.¹⁹² Eelnevalt oli antud hauakivi kirjeldanud ja jäädvustanud Eduard Philipp Körber oma 1803. aasta käsikirja „Vaterländische Merkwürdigkeiten“ viiendas osas.¹⁹³ Tänu tema ülestähendustele on teada, et hauaplaat oli trapetsi kujuline ning sellel oli kujutatud ring, mille joonele oli kirjutatud „Issanda aastal 1378 suri isand piiskop Hinricus liignimega de Velde. Paluge tema eest“.¹⁹⁴ Hauaplaadi ringi sees on kujutatud peakatet, mida Olaf Sild on kirjeldanud „kübarana“¹⁹⁵, kuid mis näib pigem olevat piiskoppidele omane peakate mitra. Peakatte all on kujutatud Velde perekonna vappi – põdrasarvi ja mõõka.¹⁹⁶

3.1.5 Saare-Lääne piiskopid

Saare-Lääne piiskopkond rajati 1228. aastal. 1260. aastatel sai piiskopkonna keskuseks Haapsalu. Sel perioodil, s.o 1250/1260 aastatel rajati vastsesse diötseesi keskusesse ka piiskopkonna peakirik – Haapsalu toomkirik –, mis kujunes oluliseks ja ihaldusväärseks matusepaigaks nii kõrgvaimulikele kui piiskopi vasallidele.¹⁹⁷ Haapsalu toomkirikus maeti vaimulikke pikihoone

¹⁸⁹ **Martin Malve, Raido Roog, Mihkel Mäesalu.** A Medieval Tomb in Tartu Cathedral. – Arheological Fieldwork in Estonia, 2013, lk 167–174 (siin eriti 171–172).

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ **Erwin Gatz.** Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, lk 148–149.

¹⁹² **Olaf Sild.** Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-2/1928, lk 49–72 (siin eriti lk 69–70); vt ka: **Heiki Valk.** Toomkirik ja kirkuaed kui kalmistu. – Mariann Raisma, Krista Andreson (toim). Tartu Toomkirik: Katedraal. Raamatukogu. Muuseum. Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2018, lk 114–130 (siin lk 121).

¹⁹³ **Heiki Valk.** Toomkirik ja kirkuaed kui kalmistu, lk 121.

¹⁹⁴ **Olaf Sild.** Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-2/1928, lk 49–72 (siin eriti lk 70).

¹⁹⁵ **Olaf Sild.** Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-2/1928, lk 49–72 (siin eriti lk 70).

¹⁹⁶ **Olaf Sild.** Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-2/1928, lk 49–72 (siin eriti lk 70).

¹⁹⁷ **Tiina Kala.** Piiskopkonnad ja toomkapiitlid, lk 84–86.

idaossa ning kirikus asunud Maarjale pühendatud kabelisse. Teadaolevalt on keskaja vältel Saare-Lääne piiskopkonnas ametis olnud 23 piiskoppi,¹⁹⁸ kelle matusepaiga kohta on Liivimaal teavet säilinud vaid 8 piiskopi kohta.¹⁹⁹ Toomkirikusse maetud piiskoppide hauaplaate on säilinud fragmentidena.²⁰⁰ Eesti keskaja piiridest küll välja jääva, aga siinses töös matusekultuuri illustreerimiseks mõõndustega välja toodud Saare-Lääne ja Kuramaa piiskop Magnus von Holsteini (1570–1577) matuse kohta käsitletakse Kuramaa alapeatükis.²⁰¹

Esimesed Saare-Lääne piiskopid, kelle matusekohana on allikates märgitud Haapsalu toomkirik, on Heinrich II [1286(?)–1294(?)] ja Konrad I [1294(?)–1307(?)].²⁰² Sarnaselt mitme teise Liivimaa kõrgvaimulikuga on ka nende piiskoppide puhul kindlat teavet vaid matmispäiga kohta, ent puudub informatsioon haa asukoha täpsest paiknemisest kirikuruumis. Teadaolevate allikate põhjal võib 14. sajandil sarnaselt Riia peapiiskopkonnaga ka Saare-Lääne piiskopkonnas täheldada ajutist muutust traditsioonis sängitada piiskopid diötseesi peakirikusse. Ajavahemikus ca 1307–1438 ei maetud Haapsalu toomkirikusse ühtki piiskoppi; mitmed neist surid väljaspool Liivimaad.²⁰³

Ligikaudu 130 aasta järel esimesena taas piiskopkonna peakirikusse sängitatud²⁰⁴ Saare-Lääne piiskopist Johannes Schutttest (1432–1438) ei ole ühti hauatähist säilinud. Piiskopi hauaplaat on aja jooksul kadunud, teavet selle välimuse kohta on võimalik leida vaid Eduard Philipp Körberi 1803. aasta joonistustest.²⁰⁵ Körberi järgi paiknes hauatähis Haapsalu toomkiriku keskel.²⁰⁶ Jooniselt ilmneb, et ülesjoonistamise hetkel oli plaadi ülemine äär puudu, mille tõttu on kaduma läinud nii osa tekstist kui üleval nurkades ringide sees olevad kujutised. Hauaplaadil on kujutatud liturgilist riietust ja mitrat kandvat piiskopifiguuri, kes teeb parema käega õnnistavat märki ning hoiab teises käes karjasekeppi. Piiskopikujutise jalge ees on perekonna vapp. Hauaplaadi alumistes nurkades

¹⁹⁸ **Anti Selart** (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 402–403.

¹⁹⁹ Vt: Lisa 1.

²⁰⁰ **Anu Mänd**. Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist, lk 101.

²⁰¹ **Andres Adamson**. Hertsog Magnus 1540–1583: tema elu ja aeg. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2009, lk 33–34.

²⁰² **Erwin Gatz**. Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, lk 491–492.

²⁰³ **Juhan Kreem**. Tülidest Saare-Lääne piiskopitooli ümber 15. sajandil. – Ülla Paras (toim). Saare-Lääne piiskopkond. Artiklid Lääne-Eesti keskajast. Haapsalu: Läänemaa Muuseum, 2004, lk 73–82.

²⁰⁴ **Erwin Gatz**. Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, lk 498–499.

²⁰⁵ **Anu Mänd**. Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist, lk 101.

²⁰⁶ **Anu Mänd**. Haapsalu, Tartu ja Tallinna toomkiriku altarid keskajal. Kunstiteaduslikke Uurimusi: 2016/1–2 (25), lk 103–134 (siin eriti lk 113).

ringide sees on kujutatud tiibadega lõvisid, mis suure tõenäosusega viitavad evangelist Markusele. Figuuri ümber on tahatud piilareid, mille kohal võis tõenäoliselt olla baldahhiin.²⁰⁷

Kõige terviklikumalt on säilinud piiskop Jodocuse (1458–1471) hauaplaat.²⁰⁸ Hauatähis leiti 1928. aastal Haapsalu raekoja hoone trepilt – see oli kasutuses trepiastmena.²⁰⁹ Hauaplaadil on kujutatud piiskopifiguuri. Viimast võib järeltada figuuril kujutatud, piiskopile omaste atribuutide järgi (käes hoitav karjasekepp ja peas kantav mitra). Piiskopi figuuri all on eeldatavasti kujutatud tema perekonna vappi – vapil olevad kaunistused on halvasti säilinud, mistõttu ei ole sellelt kahjuks võimalik enam midagi välja lugeda.²¹⁰ Hauaplaadi ääri kaunistavad külgiilarid, tugikaared ning piiskopi pea kohal asuvad topeltbaldahhiinid.²¹¹ Kirjeldatu osutab piiskopi kõrgele staatusele ning arhitektuurilised elemendid annavad vihje Paradiisivärvatele, kuhu piiskop on teel.²¹² Tõenäoliselt asusid hauakivi nurkades kunagi sõõrid või neliksiirud, mille sees võisid asuda evangelistidele viitavad sümbolid.²¹³

Teadaoleva matusekoha poolest eristub teistest Saare-Lääne piiskoppidest Johannes III Orgas (1492–1515).²¹⁴ Orgas maeti Haapsalu toomkirikusse Maarja kabelisse.²¹⁵ Matusekoha valikut võib pidada üllatavaks: säilinud allikate põhjal on kõik teised Saare-Lääne piiskopid maetud toomkiriku kooriruumi või selle lähedale. Anu Mänd on spekuleerinud, et tõenäoliselt maeti piiskop Orgas Maarja kabelisse tema isiklikul soovil. Mänd on ka osutanud võimalusele, et kabel ehitati juba Orgase eluajal talle tulevaseks matusepaigaks.²¹⁶ Orgase ametijärglaste matusepaikade kohta on allikaid säilinud kesiselt. Nii Johannes IV Kyvel (1515–1527), Georg von Tiesenhauseni (1528–1530) kui Reinhold von Buxhövdn (1530–1541) on sängitatud Haapsalu toomkirikusse.²¹⁷

²⁰⁷ **Johann Christoph Brotze.** Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Wapen. Vol. 9, lk 101–150 (siin eriti lk 102). Kättesaadav: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/2376> (23.04.2020).

²⁰⁸ **Anu Mänd.** Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist, lk 114.

²⁰⁹ **Olaf Schild.** Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-2/1928, lk 49–72 (siin eriti lk 57–58).

²¹⁰ **Anu Mänd.** Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist, lk 108.

²¹¹ *Ibid.*, lk 106.

²¹² *Ibid.*, lk 104.

²¹³ *Ibid.*, lk 107.

²¹⁴ **Anu Mänd.** Haapsalu, Tartu ja Tallinna toomkiriku altarid keskajal, lk 112.

²¹⁵ **Tiina Kala.** Ühe Liivimaa kirikuvürsti ametisseastumisest, lk 36.

²¹⁶ **Anu Mänd.** Haapsalu, Tartu ja Tallinna toomkiriku altarid keskajal, lk 112–113.

²¹⁷ **Anu Mänd.** Haapsalu, Tartu ja Tallinna toomkiriku altarid keskajal, lk 113; **Anu Mänd.** Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist, lk 115.

Kyveli puhul on fikseeritud fakt tema matmisest toomkiriku kooriruumi,²¹⁸ teiste mainitud piiskoppide kohta täiendav info puudub.

3.1.6 Tallinna piiskopid

Tallinna piiskopkond rajati 1240. aastal.²¹⁹ Teadaolevalt on keskaja vältel Tallinna piiskopkonnas ametis olnud 24 piiskoppi,²²⁰ kelle Liivimaa matusepaiga kohta on teavet säilinud vaid 7 puhul.²²¹ Tavakohaselt sängitati Tallinna piiskoppe ja paepiiskoppe Tallinna toomkirikusse.²²² Hauaplaate on säilinud toomkirikus palju, kuid üheselt mõistetavalt kindlatele piiskoppidele kuuluvaid vähe.²²³ Peaaegu kõik kirikus säilinud hauaplaadid on kehvast seisukorras, mistõttu on keeruline omistada neid konkreetsetele isikutele. Tallinna piiskoppide matmispaigaks on kirikuruumis valitud altari lähedane koht või kirikuhoones asunud käärkamber.²²⁴ Erandina on leitud ühe Tallinna piiskopi (Arnold Anebat, ametiaeg 1536–1551) hauaplaat Rakvere kirikust.²²⁵

Tallinna toomkiriku pikihoone põhjalöövi pörandas on leitud üks gooti stiilis hauaplaat. Kuivõrd see on halvasti säilinud, ei ole võimalik täpselt kindlaks määrata, kas see kuulus Tallinna piiskopile Simon von der Borchile (1477–1492) või Nikolaus Rodendorfile (1493–1509).²²⁶ Selle hauatähisega võrreldavalt kehvast seisus on ka toomkiriku käärkambris maetud Tallinna piiskopi Johannes V Roterdi (1531–1536) hauakivi. Mainitud hauatähisele kirjutatud teksti ei ole võimalik terviklikult välja lugeda, aimatav on vaid hauaplaadi keskel olev, Roterditele kuulunud perekonna vappi kujutav reljeef.²²⁷

²¹⁸ **Tiina Kala.** Ühe Liivimaa kirikuvürsti ametisseastumisest, lk 38.

²¹⁹ **Tiina Kala.** Piiskopkonnad ja toomkapiitlid, lk 86.

²²⁰ **Anti Selart** (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 403.

²²¹ Vt: Lisa 1.

²²² **Tiina Kala.** Piiskopkonnad ja toomkapiitlid, lk 86; **Sulev Mäeväli.** Piiskoppide matused Tallinna toomkirikus. – Tallinna Linnamuuseumi Toimetised, 1 (2019), lk 40–54.

²²³ **Sulev Mäeväli.** Matustest ja hauatähistest Tallinna Toomkirikust. Tallinn: Morgan Studio, 2004, lk 9.

²²⁴ Vt nt: **Anu Mänd.** Arutlusi hauatähistest ja muinsuskaitsetes: Keskaegsed hauaplaadid Tallinna toomi käärkambris. – Anneli Randla (toim). Aja lugu: Muinsuskaitse ja restaureerimise ajaloost. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016, lk 9–44; **Sulev Mäeväli.** Matustest ja hauatähistest Tallinna Toomkirikust. Tallinn: Morgan Studio, 2004.

²²⁵ **Anu Mänd.** *Vicarius, Canonicus et Episcopus*, lk 27.

²²⁶ **Anu Mänd.** *Vicarius, Canonicus et Episcopus*, lk 24; vt ka: **Sulev Mäeväli.** Matustest ja hauatähistest Tallinna toomkirikus, lk 10.

²²⁷ **Anu Mänd.** *Vicarius, Canonicus et Episcopus*, lk 21; vt ka: **Sulev Mäeväli.** Matustest ja hauatähistest Tallinna toomkirikus, lk 10.

Roterdi ametijärglane, Tallinna piiskop Arnold Anebat (1536–1551), maeti Tallinna toomkiriku asemel Rakvere Püha Mihkli kloostri kirikusse.²²⁸ Hauaplaat leiti kloostri varemetest 19. sajandil ning viidi sealt Rakvere Püha Kolmainu kirikusse.²²⁹ Kiriku kooriruumis paiknev hauaplaat on säilinud võrdlemisi hästi. Sellel on kujutatud piiskop Anebati figuur piiskoppidele omaste atribuutidega, s.o piiskopisaua, mitra ja liturgiliste rõivastega. Hauaplaadi nurkades on eeldatavasti kujutatud nelja evangelisti, kuid kujutistest on alles vaid evangelist Johannest sümboliseeriv kotkas. Lisaks on hauatähisel kujutatud dekoratiivset raami ja perekonna vappi.²³⁰

3.1.7 Kuramaa piiskopid

Kuramaa piiskopkond rajati 1234. aastal.²³¹ Teadaolevalt on keskaja vältel Kuramaa piiskopkonnas ametis olnud 19 piiskoppi,²³² kelle matusepaiga kohta Liivimaal on teavet säilinud vaid 3 piiskopi kohta.²³³ Hiljemalt 14. sajandi algusest resideerisid piiskopid Piltenes, samal ajal kui toomkapiitel asus Aizputes.²³⁴

Kuramaalt, keskaegse toomkiriku varemetele rajatud Aizpute luteri kirikust on leitud piiskop Heinrich II Basedowile (1501–1523) kuulunud lubjakivist hauaplaat.²³⁵ Hauaplaadi algne asukoht kirikuruumis on teadmata; tänapäeval eksponeeritakse seda kirikuhoone põhjaseinas. Piiskop Heinrich II Basedow tellis hauaplaadi paar aastat enne surma, tõenäoliselt Lübeckist.²³⁶ Sellel on

²²⁸ Mälestise nr: 16945, Kultuurimälestiste riiklik register:

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=16945> (05.05.2020). Vallasmälestise kirjeldus: **Jaan Varik**. Rakvere kiriku hoone ja inventar ning varem kirikule kuulunud objektid. Külli Erikson (koost). Rakvere: 1981, lk 30–3.; **Anu Mänd**. *Vicarius, Canonicus et Episcopus*, lk 27.

²²⁹ **Anu Mänd**. *Vicarius, Canonicus et Episcopus*, lk 27.

²³⁰ Mälestise nr: 16945, Kultuurimälestiste riiklik register:

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=16945> (05.05.2020). Vallasmälestise kirjeldus: **Jaan Varik**. Rakvere kiriku hoone ja inventar ning varem kirikule kuulunud objektid. Külli Erikson (koost). Rakvere: 1981, lk 30–31.

²³¹ **Mihkel Mäesalu**. Liivimaa ja Püha Rooma keisririik 1199–1486. – *Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis* 42. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017, lk 48.

²³² **Anti Selart** (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 403.

²³³ Vt: Lisa 1.

²³⁴ **Juhan Kreem, Anu Mänd, Tiina Kala**. Linnad. – *Anti Selart* (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 123–128 (siin eriti lk 127).

²³⁵ **Bernhard Schmid**. Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland: Vom Baurat Bernhard Schmid in Marienburg (Westpreußen). – *Zeitschrift für bauwesen: Herausgegeben im Preussischen Finanzministerium*. Berlin: Von Wilhelm Ernst u. Sohn, 1921, lk 199–238 (siin eriti lk 236); vt nt: **Heinz Löffler**. Die Grabstein, Grabmäler und Epitaphen in der Kirchen Alt-Livlands vom 13.–18. Jahrhundert, lk 36.

²³⁶ **Bernhard Schmid**. Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland, lk 236.

kujutatud piiskopi täisfiguuri liturgilises rõivastuses ning kivi nurkadesse on raiutud nelja evangelisti sümboliseerivad kujutised. Piiskopi figuuri jalge ees on kujutatud kolme vappi, millest kaks on piiskopi vanemate vapid ja üks Lüneburgi vapp.²³⁷ Teadmata põhjusel on surmadaatum jäetud hauaplaadile märkimata.²³⁸

Nagu eespool märgitud, asus alates 14. sajandi algusest piiskopi residents Piltenes. Sealsest kirikust on leitud mitmete hauaplaatide fragmente, millest üks kuulus tõenäoliselt Johannes III Tiergatile (1425–1456),²³⁹ teine Hermann Ronnebergile (1524–1539).²⁴⁰ Kuivõrd kirikus teostati 20. sajandi alguses renoveerimistöid, mille käigus korjati kõik kiriku pörandas asunud hauaplaadid kokku, ei ole võimalik tuvastada kummagi plaadi algset asukohta kirikuruumis. Üksteise peale kuhjatud hauaplaatide fragmendid leidis kirikuhoone eeskojast arhitekt ja konservator Bernhard Schmid.²⁴¹

Kuivõrd Piltenesse oli algselt sängitatud ka viimane Saare-Lääne ja Kuramaa piiskop Magnus von Holstein,²⁴² võib sellest tuletada teatavat traditsiooni Kuramaa kõrgvaimulike matusekultuuris. Paraku on, nagu märgitud, säilinud allikate hulk üldistuse tegemiseks liialt kesine.

²³⁷ *Ibid.*

²³⁸ *Ibid.*

²³⁹ **Heinz Löffler.** Die Grabstein, Grabmäler und Epitaphen in der Kirchen Alt-Livlands vom 13.–18. Jahrhundert, lk 23.

²⁴⁰ **Bernhard Schmid.** Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland, lk 237.

²⁴¹ *Ibid.*

²⁴² Vt: Lisa 1.

4 Liivimaa kõrgvaimulike matusekultuur

Säilinud allikate fragmentaarsusest hoolimata on võimalik rekonstureerida Liivimaa kõrgvaimulike matusekombestik ja võrrelda seda kaasasegses Euroopas kehtinud tavadega. Euroopa vaimuliku eliidi matusekombestiku kohta on võimalik saada teavet kirjalikest allikatest. Näiteks Saksamaal on säilinud nekrolooge, testamente, biograafiaid ja liturgilisi mälestisi,²⁴³ Skandinaavia uurijad on saanud aga teavet pühakuelulugudest ja pönitentsiaardokumentidest.²⁴⁴

Liivimaal on kõrgvaimulike testamente teadaolevalt säilinud vaid kolm. Kaks nendest testamentidest koostati enne piiskopi ametisse asumist; üks, mis tehti piiskopi eluajal, ei ole originaalina säilinud, teada on vaid selle testamendi olemasolu tõendav dokument. Kui kõrg- ja hiliskeskaegses Euroopas käibis testamendi koostamise tava nii ilmaliku kui vaimuliku eliidi seas, siis Liivimaalt on rohkem teavet ilmaliku eliidi testamentidest. Vaimulike testamentide kohta on säilinud oluliselt vähem infot.²⁴⁵ Selle põhjal võib spekulatsioonida, et Liivimaal võisid piiskopid oma testamente ka suuliselt esitada või on neid lihtsalt muudel põhjustel vähem säilinud. Toomhärja ja raesekretäri Christianus Czernekowi testament on koostatud enne, kui mehest sai piiskop, kuid see näitab siiski, kellele ja mida võis annetada oma viimse soovi järgi üks kõrgvaimulik ning missugused olid tema soovid seoses matustega.²⁴⁶ Riia piiskoppide matusepaigad on fikseerinud 16. sajandi Riia piiskoppide kroonika.²⁴⁷

Surirõivaste kohta saab teavet ennekõike arheoloogilistelt väljakaevamistelt. Liivimaa piiskoppide matusrõivastest on teada üpris vähe. Säilinud on üksikuid brokaaditükke, mida on leitud väljakaevamistelt nii Riia kui ka Tartu toomkirikust. Üldisest kõrgvaimulike matusetraditsioonist lähtudes ei saa aga järeldada, et Liivimaa piiskoppe oleks maetud lihtsalt surilinas. On teada, et

²⁴³ **Benjamin Arnold**. *Episcopal Authority Authenticated and Fabricated*, lk 64jj.

²⁴⁴ Vt nt: **Gerhard Jaritz, Torstein Jørgensen, Kirsi Salonen** (toim). *...et usque ad ultimum terrae*. The Apostolic Penitentiary in Local Contexts. Budapest: Central European University, 2007; **Arnved Nedkvitne**. *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia*, lk 20jj.

²⁴⁵ **Anne E. Lester**. *Crafting a Charitable Landscape*, lk 125–148.

²⁴⁶ LUB II, 1 nr 845.

²⁴⁷ *Chronica Episcoporum Rigensium* (vlj. Friedrich Georg von Bunge). *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands* 5 (1847), lk 174–180.

vaimulikke maeti kõrgkeskajal sageli ametirüüdes; see praktika oli laialdaselt levinud kogu Euroopas. Sellest võib järeldada, et eelkirjeldatud traditsioon kehtis ka Liivimaal. Haudade rüüstamine, näiteks Liivi sõja ajal Tartus, viitab, et piiskoppide haudadest võis leida hinnalisi esemeid.

Enne 10. sajandit eelistasid näiteks Itaalia kõrgvaimulikud saada maetud kirikutesse või kloostritesse, kus hoiti mõne pühaku säilmeid.²⁴⁸ Sellega seoses hakati pühakute ja märtrite säilmeid ümber matma, et tõsta sakraalhoone tähtsust, millest kujunes välja reliikviade kultus.²⁴⁹ Liivimaal ei olnud teadaolevalt keskajal ühtegi kohalikku pühakut, kuid esimeste Liivimaa piiskoppide – Meinhardi ja Bertholdi surnukehad maeti Üksküla kirikust ümber Riia Maarja toomkirikusse, mis näitab, et ka Liivimaal olid olemas eeldused kohalike piiskoppide kultuse kujunemiseks.

Sarnaselt ülejäänud kõrg- ja hiliskeskajase Euroopaga kujunesid ka Liivimaal eelistatud piiskoppide matusepaikadeks toomkirikud.²⁵⁰ Selle kombe taga on uskumus, et ühisel mälestuspalvusel on suur jõud.²⁵¹ Piiskopid eelistasid saada maetud oma institutsiooni kirikusse ning soovisid, et nende eest palvetatakse. Sellega sidusid piiskopid ennast sakraalhoonetega, olles seal oma hauamonumendiga kohal nii füüsiliselt kui ka läbi mälestuse.²⁵² Säilinud hauaplaatide põhjal võib kindlalt väita, et Liivimaa kõrgvaimulikke maeti samuti üldjuhul n-ö kodukirikusse (*resp* toomirikusse). Kirikuruumis sängitati peapiiskoppe ja piiskoppe peaaltari lähedale, eelistatult kooriruumi. Kui piiskop lasi oma eluajal ehitada kirikule juurde kabeli, siis sai sellest tema matusekoht. Liivimaalt on teada ka piiskoppe, kes maeti toomkiriku asemel piiskopkonna kihelkonnakirikusse. Näiteks ei ole oma piiskopkonna toomkirikusse maetud Tallinna piiskop Arnold Anebat ja Riia peapiiskop Thomas Schöning.²⁵³ Sellise soovi põhjuseid pole võimalik kindlaks määrata. Põhjus võis peituda nende isiklikus soovis või poliitilises olukorras (kui Schöning suri, ei olnud Riia toomkirik mitte peapiiskopkonna, vaid rae kontrolli all).²⁵⁴ On teada,

²⁴⁸ **Maureen C. Miller.** *The Bishops Palace: Architecture and Authority in Medieval Italy.* Ithaca; London: Cornell University Press, 2000, lk 128.

²⁴⁹ *Ibid.*, lk 129.

²⁵⁰ *Ibid.*, lk 133.

²⁵¹ *Ibid.*

²⁵² *Ibid.*

²⁵³ **Heinz Löffler.** *Die Grabstein, Grabmäler und Epitaphen in der Kirchen Alt-Livlands vom 13.–18. Jahrhundert,* lk 37–38.

²⁵⁴ **Leonid Arbusow jr.** *Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland.* Leipzig: Verein für Reformationsgeschichte, 1921, lk 366.

et Arnold Anebat veetis oma elu viimased aastad Rakvere lähedal Porkuni piiskopilinnuses ja Rakvere Püha Mihkli kloostri, kust tema hauaplaat hiljem ka leiti. Sellest võib järeldada, et tegemist oli piiskopi eelistatud kohaga.²⁵⁵

12. sajandi lõpus ning 13. sajandi alguses kujunes välja traditsioon püstitada kirikuruumides visuaalse kultuuri elemendina hauamonumente. 13. sajandil hakati piiskoppe hauamonumendil kujutama lamavana.²⁵⁶ Üheks eeskujuks hauaplaatide kujundamisel võisid olla piiskoppide pitsid.²⁵⁷ Näiteks Elizabeth A. New on kirjutanud, et piiskoppide pitsritel ja hauamonumentidel kujutatud piiskoppide kujutistel olid suured sarnasused ning suure tõenäosusega oli mõningatel juhtudel hauatumbade tegemisel eeskujuna kasutatud pitseri jäljendit.²⁵⁸ Pitsritel kujutati piiskopifiguuri koos piiskopi atribuutidega.²⁵⁹ Kõrgvaimulikud võisid saada oma hauamonumentide kujundamisel inspiratsiooni Euroopas ringi reisis, ²⁶⁰ ei ole välistatud, et see võis kehtida ka Liivimaa piiskoppide puhul. Hauamonumentidel kujutatud arhitektuurilised elemendid nagu baldahhiinid ja sambad võisid olla inspireeritud kirikuruumist ja kirikust, kuhu kõrgvaimulikud maeti.²⁶¹ Lisaks piiskopifiguurile ja arhitektuurilistele elementidele hakati kujutama 14. sajandil Liivimaal hauaplaatidel ka perekonna vappe. Perekonnavapi kujutamine hauaplaatidel näitas perekondade tähtsust ja staatust ühiskonnas.²⁶² 15. sajandist alates ilmuvad näiteks perekonnavapid ka Liivimaa Saksa ordu ametnike pitseritele.²⁶³

Liivimaal järgiti hauaplaatide kujundamisel kaasaegse samu printsiipe nagu mujal Euroopas. Piiskoppide hauakohtade tähistamiseks kasutati samuti rikkalikult kaunistatud hauaplaate, kuid kõrgreljeefsete asemel eelistati madalreljeefseid hauaplaate. Ühe erandina võib välja tuua Üksküla

²⁵⁵ Mälestise nr: 16945, Kultuurimälestiste riiklik register:

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=16945> (05.05.2020). Vallasmälestise kirjeldus: **Jaan Varik**. Rakvere kiriku hoone ja inventar ning varem kirikule kuulunud objektid. Külli Erikson (koost). Rakvere: 1981, lk 30–31; **Anu Mänd**. *Vicarius, Canonicus et Episcopus*, lk 27; **Sulev Mäeväli**. Piiskoppide matused Tallinna toomkirikus, lk 50–52.

²⁵⁶ *Ibid.*, lk 191–214 (siin eriti lk 195).

²⁵⁷ Piiskoppide pitserite kohta vaata: **Elizabeth A. New**. *Episcopal Embodiment*, lk 191–214 (siin eriti lk 192).

²⁵⁸ *Ibid.*, lk 199–200.

²⁵⁹ *Ibid.*, lk 191

²⁶⁰ *Ibid.*, lk 191–214 (siin eriti lk 202).

²⁶¹ *Ibid.*, lk 210.

²⁶² **Melissa Julian-Jones**. *Sealing Episcopal Identity: The Bishops of England, 1200–1300*. – Peter Coss *et al* (toim). *Episcopal Power and Local Society in Medieval Europe, 900–1400*. Turnhout: Brepols, 2017, lk 239–258 (siin eriti lk 243–244)

²⁶³ **Juhan Kreem**. *Einige Bemerkungen über die Siegel der Gebietiger des Deutschen Ordens in Livland*. – *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica 13: Selbstbild und Selbstverständnis der geistlichen Ritterorden*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2005, lk 213–218 (siin eriti lk 215–216).

piiskopi Meinhardi seinahaua, mis on Põhja-Euroopas ainulaadne. Küll aga tuleks siin silmas pidada asjaolu, et mainitud piiskop maeti hiljem ümber Riia toomkirikusse, mistõttu kujunduse osas olid otsustajaks ümbermatjad, mitte Meinhard isiklikult. Tema Liivimaal ainulaadne, seinanišši rajatud haud võib olla seotud tema kultusega. Teise erandina on Liivimaal teada kaks 16. sajandi esimesest poolest pärinevat kõrgrelieefset hauatähist. Üks neist oli Jasper Linde hauamonument, mis valmistati messingist, ning teine Wilhelm von Brandenburgile tahatud hauamonument. Jasper Linde hauamonumendi päritoluks on Ojārs Spāritis pakkunud Lübeckit.²⁶⁴ Kõrgreljeefsed piiskopi hauaplaadid 16. sajandist osutavad juba varauusajal muutuvale moele ja maitsele.

²⁶⁴ **Ojārs Spāritis.** Evidence of the Reformation and Confessionalization Period in Livonian Art, lk 40–41.

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on esitada säilinud allikate põhjal ülevaade keskaegse Liivimaa vaimuliku eliidi matusekombestikust. Seejuures keskenduti ennekõike matusekoha valikule, mis võimaldas teha üldistusi Liivimaal kehtinud tavade kohta ja ühtlasi paigutada Liivimaa praktika üleeuroopalisse konteksti. Töö eesmärgiks oli konkreetsele allikmaterjalile tuginedes leida vastus küsimusele, kas keskaegsel Liivimaal järgiti vastavaid kõrg- ja hiliskeskaja Euroopale omaseid üldisi reegleid. Seejuures markeeriti ka Liivimaa erisused, mis ilmestasid kohalikke tavasid.

Töö esimeses peatükis anti ülevaade Euroopa kõrgvaimulike matusekombestikust ning selgitati nende tavade kujunemise tagamaid. Teises peatükis esitati asjakohane teave Liivimaa peapiiskoppide ja piiskoppide kohta, kasutades kirjalikke ja arheoloogilisi allikaid ning visuaalkultuuri mälestisi. Töö viimases peatükis rekonstrueeriti Liivimaa vaimuliku eliidi matusetraditsiooni olulisemaid elemente. Lisana on esitatud tabel, millesse on koondatud Liivimaa piiskoppide ja peapiiskoppide matmispaikade, hauatähiste ja matmispaikade kohta. Uurimuses tugineti, nagu märgitud, kirjalikest ja arheoloogilistest allikatest pärinevale informatsioonile ning visuaalkultuuri mälestistele. Liivimaa kirjalike allikatena käsitleti kõrgvaimulike testamente. Uurimustes kajastatud arheoloogiline leiuväin aitab kinnitada mõningate Euroopas üldiste tavade kehtivust ka Liivimaal.

Hoolimata andmestiku lünklikkusest on siiski võimalik teha üldistusi Liivimaa vaimuliku eliidi kohta. Kuivõrd piiskoppide testamente Liivimaal säilinud ei ole, võib nende sisu kohta teha vaid oletusi. Lisaks vara jaotamise juhiste (sh annetustele), avaldati nendes tõenäoliselt ka soove matusepaiga kohta ja anti korraldusi *memoria* osas. Kui seni on reeglina arvatud, et Liivimaa piiskoppe maeti lihtsates surilinaades, siis töö tulemusel selgus, et ka Liivimaa piiskoppe maeti surirõivas nagu ülejäänud Euroopa piiskoppide puhul tavaks. Liivimaa piiskoppide hauaplaadid olid enamasti madalreljeefsed, reeglina oli neil kujutatud piiskoppi ennast koos talle omase atribuutikaga, tihti ka perekonnavappe. Kaunistustena kasutati arhitektuurist inspireeritud elemente. Tänapäevani säilinud hauakivid on reeglina kõik tugevasti kahjustunud.

Kõige enam informatsiooni kõrgvaimulike matusepaikadest on säilinud Riia ja Saare-Lääne piiskopkondadest, kõige vähem on teada Tartu ja Kuramaa kõrgvaimulike matusepaikadest. Eelistatud matusepaikadeks olid toomkirikud. Enamus Liivimaa kõrgvaimulikest maeti kiriku kooriruumi peaalatari lähedusse, kuid leidis erandeid, mil matusekohaks oli toomkirikus asuv kabel. Seda on seostatud piiskopi sihtannetustega kirikule, sealhulgas osalusega kabeli ehitamisel. Üldiselt maeti piiskopid oma diötseesi toomkirikusse, teadaolevaks erandiks on Tallinna piiskop Arnold Anebat, kes maeti Rakvere frantsiskaanide kloostri kirikusse, ja Riia peapiiskop Thomas Schöning, kes sängitati Koknese kihelkonnakirkusse. Märkimisväärne on, et info matusepaikade kohta pärineb 12.–13. ja 15.–16. sajandist, kuid 14. sajandi kohta on säilinud oluliselt vähem teavet.

Summary

The Burial Practices of the Higher Clergy in Medieval Livonia

Throughout the history, different cultures have had traditions of remembrance and commemoration for the dead. More often than not, the living have continued to preserve the memory of the departed through some form of rites and by marking their gravesites. In medieval Europe, it is especially relevant for members of the elite, i.e the nobility and the clergy. During the medieval era, the devotional traditions evolved and shaped into a unique and sophisticated funeral culture and burial practices. Stemmed from the idea that proper passing to afterlife requires the intercession from the living, the aforementioned practices were subjected to firm rules and customs.

The focus of this paper was to study the burial practices of the higher clergy, i.e the archbishops and bishops of medieval Livonia. The results were compared with the concurrent customs prevalent in high and late medieval Western Europe. Written and archeological sources and the monuments of visual culture served as the basis of this paper. Data concerning the burials of archbishops and bishops in medieval Livonia was collected and analysed. The aforementioned information is comprehensively presented in the appendix. Despite the scarcity of the source material, it is possible to reconstruct the main characteristics of the burial practices of the high clergy in Livonia. The study found sufficient evidence to suggest that the ecclesiastical elite in Livonia was buried according to the general customary practices of contemporary Western Europe.

Allikad ja kirjandus

Publitseeritud allikad

Chronica Episcoporum Rigensium (vlj. Friedrich Georg von Bunge). Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands 5, 1847.

HLK – Henriku Liivimaa kroonika. –Richard Kleis (tlk.), Enn Tarvel (toim). Tallinn: Eesti Raamat, 1982.

LUB I – Friedrich Georg von Bunge (toim). Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten Bd. I. Reval: Kluge und Stöhm, 1853

LUB II, 1 – Friedrich Georg von Bunge (toim). Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten Bd. II, 1. Riga; Moskau: Verlag von J. Deubner, 1900.

Monumenta Livoniae Antiquae: Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und andern schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen, welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's dienen, köide 5. Friedrich Georg von Bunge (toim)., Riga, Leipzig: Verlag von Eduard Frantzen's Buchhandlung, 1847.

RR III – Seeberg-Elverfeldt, R. (toim). *Revaler Regesten*. Bd. III. Testamente Revaler Bürger und Einwohner aus den Jahren 1369 bis 1851 (Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, Heft 35). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1975.

Kirjandus

Adamson, Andres. Hertsog Magnus 1540–1583: tema elu ja aeg. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2009.

Appleford, Amy. Learning to Die in London, 1380–1540. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015.

Arbusow, Leonid jr. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. Leipzig: Verein für Reformationsgeschichte, 1921.

Arnold, Benjamin. Episcopal Authority Authenticated and Fabricated: Form and Function in Medieval German Bishops' Catalogues. – Timothy Reuter (toim). Warriors and Churchmen in the High Middle Ages. Essays Presented to Karl Leyser. London: The Hambledon Press, 1992, lk 63–78.

Bagge, Sverre Håkon. State Formation in Europe, 843–1789. Abingdon: Routledge, 2019.

Barrow, Julia. English Bishops' Itineraries, c. 700–c. 1200. – David Rollason (toim). Princes of the Church. Bishops and their Palaces. Abingdon: Routledge, 2017, lk 161–168.

Bauch, Kurt. Das mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa. Berlin: De Gruyter, 1976.

Binski, Paul. Medieval Death: Ritual and Representation. London: British Museum Press, 1996.

Boase, Thomas S. R. Death in the Middle Ages: Mortality, Judgement, and Remembrance. New York: McGraw-Hill, 1972.

Borgehammar, Stephan. The Last Judgement in Medieval Latin Model Sermons. – Thomas Materns, Maria Sherwood *et al* (toim). The Last Judgement in Medieval Preaching. Turnhout: Brepols, 2013, lk 1–18.

Bouwsma, William J. The Waning of the Middle Ages“ by Johan Huizinga. The Waning of the Middle Ages. – Daedalus, Vol. 103, No. 1, Twentieth-Century Classics Revisited (Winter, 1974), lk 35–43.

Brotze, Johann Christoph. Estonica. Ants Hein, Ivar Leimus *et al* (koost). Tallinn: Estopol, 2006.

Brotze, Johann Christoph. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Wapen. Vol. 9. Kättesaadav: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/2376> (23.04.2020).

Catholic Encyclopedia: Mitre. – Kevin Knight. Kättesaadav: <https://www.newadvent.org/cathen/10404a.htm> (07.05.2020).

Celmiņš, Andris. Iekšrīgas 13.–18. gadsimta apbedīšanas vietu arheoloģiskā izpēte, (Archaeological Research into 13th–18th Century Inner Riga Burial Sites). – Sena Rīga 7: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vesture. Rīga: Latvijas vestures instituta apgads, 2012, lk 95–127.

Celmiņš, Andris. Mūra šķirsti Ikšķīles un Rīgas viduslaiku kapu iekārtojumā (Brick and stone cists of medieval graves in Ikšķile and Riga). – Sena Rīga 2: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vesture. Rīga: Latvijas vestures instituta apgads, 2000, lk 143–164.

Ciardi, Anna Minara. „*Per clerum et populum*“? Legal Terminology and Episcopal Appointments in Denmark, 1059–1225. – Traditio. Vol 71, 2016, lk 143–178.

Coatsworth, Elizabeth; Owen-Crocker, Gale R. Clothing the Past: Surviving Garments from Early Medieval to Early Modern Western Europe. Leiden; Boston: Brill, 2018.

Csikó, Veronika. The Bishop and His Chapel: The Hédervári Chapel in Győr and the Episcopal Chapels of Central Europe around 1400. – The Hungarian History Review, 2013, vol. 2, lk 363–386.

D'Accone, Frank A. Reclaiming the Past: Archbishop Antonio Altoviti's Entrance into Florence in 1567. – Timothy J. McGee, Stewart Carter (toim). *Instruments, Ensembles, and Repertory, 1300–1600. Essays in Honour of Keith Polk.* Turnhout: Brepols, 2013, lk 237–262.

Daniell, Christopher. *Death and Burial in Medieval England 1066–1550.* London; New York: Routledge, 1997.

Davies, Owen. *Ghosts.* – Christopher M. Moreman (toim). *The Routledge Companion to Death and Dying.* Abingdon: Routledge, 2018, lk 343–351.

Doquang, Mailan S. *Status and the Soul: Commemoration and Intercession in the Rayonnant Chapels of Northern France in the Thirteenth and Fourteenth Centuries.* – Elma Brenner *et al* (toim). *Memory and Commemoration in Medieval Culture.* London, New York. Routledge, 2016, lk 93–118.

Drinkwater, John. *Preface.* – Maureen Carroll, Jane Rempel (toim). *Living Through the Dead. Burial and Commemoration in the Classical World.* Oxford: Oxbow, 2011, lk i–xii.

Elliott, Dyan. *Dressing and Undressing the Clergy. Rites of Ordination and Degradation.* – E. Jane Burns (toim). *Medieval Fabrications: Dress, Textiles, Clothwork, and Other Cultural Imaginings.* New York: Palgrave Macmillan, 2004, lk 55–70.

Fonnesberg-Schmidt, Iben. *The Popes of the Baltic Crusades (1147–1254).* Leiden; Boston: Brill, 2007.

Francine, Michaud. *Wills and Testaments.* – Joëlle Rollo-Koster (toim). *Death in Medieval Europe: Death Scripted and Death Choreographed.* London; New York: Routledge, 2017, lk 114–129.

Freni, Giovanni. *From Terrific Death to the Angels' Care: The Program of the Tomb of Antonio d'Orso and Francesco da Barberino.* – *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft*, 36. Bd. (2009), lk 7–32.

Gardiner, Eileen. *Heavens and Hells.* – Christopher M. Moreman (toim). *The Routledge Companion to Death and Dying.* Abingdon: Routledge, 2018, lk 245–255.

Gatz, Erwin. *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448: Ein biographisches Lexikon.* Berlin: Duncker & Humblot, 2001.

Geary, Patrick J. *Living with the Dead in the Middle Ages.* New York: Cornell University Press, 1994.

Hahn, Kadri-Rutt. *Revaler Testamente im 15. und 16. Jahrhundert.* Berlin: LIT, 2015.

Hartmann, Wilfried; Pennington, Kenneth. *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX.* Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 2008.

Hoskin, Philippa M. How to Travel with a Bishop: Thirteenth-century Episcopal Itineraries. – David Rollason (toim). Princes of the Church. Bishops and their Palaces. Abingdon: Routledge, 2017, lk 169–178.

Huizinga, Johan. Keskaja sügis: uurimusi 14.–15. sajandi elu- ning mõttevormidest Prantsustmaal ja Madalmaades. Mati Sirkel, Laia Sisask (tõlk.), Marek Tamm, Linda Uustalu (toim). Tallinn: Varrak, 2007.

Jaritz, Gerhard; Jørgensen, Torstein; Salonen, Kirsi (toim). ...*et usque ad ultimum terrae*: The Apostolic Penitentiary in Local Contexts. Budapest: Central European University, 2007.

Jaritz, Gerhard; Jørgensen, Torstein; Salonen, Kirsi (toim). The Long Arm of Papal Authority. Late Medieval Christian Periphery and Their Communication with the Holy See. Budapest: Central European University Press, 2005.

Jørgensen, Torstein; Saletnich, Gastone. Letters to the Pope. Norwegian Relations to the Holy See in the Late Middle Ages. Stavanger: Misjonshøgskolens Forlag, Stavanger, 1999.

Julian-Jones, Melissa. Sealing Episcopal Identity: The Bishops of England, 1200–1300. – Peter Coss *et al* (toim). Episcopal Power and Local Society in Medieval Europe, 900–1400. Turnhout: Brepols, 2017, lk 239–258.

Jung, Jacqueline E. From Jericho to Jerusalem: The Violent Transformation of Archbishop Engelbert of Cologne. – Caroline Walker Bynum, Paul Freedman (toim). Last Things. Death and the Apocalypse in the Middle Ages. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010, lk 60–82.

Kadakas, Villu. Hauakastid Lüganuse kiriku kooriruumis. – Tutulus, 2018, 7. aastakäik, lk 43.

Kala, Tiina (tlk, komm.). Raehärra Hans Rotgersi testament. 4. september 1520. – Tiina Kala *et al* (koost). Tallinna ajaloo lugemik. Dokumente 13.–20. sajandini. Tallinn: Tallinna linnaarhiiv, 2014, lk 97–99.

Kala, Tiina. Piiskopkonnad ja toomkapiitlid. – Anti Selart (koost., toim). Eesti ajalugu II: Eesti keskaeg. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut 2012, lk 82–95.

Kala, Tiina. Ühe Liivimaa kirikuvürsti ametisseastumisest. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri 1, 2009, lk 29–38.

Kaljundi, Linda. (Re)Performing the Past: Crusading, History Writing, and Rituals in the Chronicle of Henry of Livonia. – Lars Boje Mortensen *et al* (toim). The Performance of Christian and Pagan Storyworlds. Non-Canonical Chapters of the History of Nordic Medieval Literature. Turnhout: Brepols, 2013, lk 295–338.

Kiss, Andrea; Pribyl, Kahtleen (toim). The Dance of Death in Late Medieval and Renaissance Europe. Environmental Stress, Mortality and Social Response. Abingdon: Routledge, 2020.

Korpiola, Mia. „At Death’s Door“: The Authority of Deathbed Confessions in Medieval and Early Modern Swedish Law. – Anu Lahtinen, Mia Korpiola (toim). *Dying Prepared in Medieval and Early Modern Northern Europe*. Leiden: Brill, 2018, lk 65–104.

Korpiola, Mia; Lahtinen, Anu. *Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe: An Introduction*. – Mia Korpiola, Anu Lahtinen (toim). *Cultures of Death and Dying in Medieval and Early Modern Europe*. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies, 2015, lk 1–31.

Korpiola, Mia; Önnersfors, Elsa T. *Inheritance Law, Wills, and Strategies of Heirs in Medieval Sweden*. – Mia Korpiola, Anu Lahtinen (toim). *Planning for Death: Wills and Death-Related Property Arrangements in Europe, 1200–1600*. Leiden; Boston: Brill, 2018, lk 29–65.

Juhan Kreem. Tülidest Saare-Lääne piiskopitooli ümber 15. sajandil. – Ülla Paras (toim). *Saare-Lääne piiskopkond. Artiklid Lääne-Eesti keskajast*. Haapsalu: Läänemaa Muuseum, 2004, lk 73–82.

Kreem, Juhan. Einige Bemerkungen über die Siegel der Gebietiger des Deutschen Ordens in Livland. – *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica 13: Selbstbild und Selbstverständnis der geistlichen Ritterorden*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2005, lk 213–218.

Kreem, Juhan. Võimusuhte habras tasakaal: 1400–1550. – Anti Selart (koost., toim). *Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg*. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 154–166.

Kreem, Juhan; Mänd, Anu; Kala, Tiina. *Linnad*. – Anti Selart (koost., toim). *Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg*. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 123–128.

Kurisoo, Merike. *Ars moriendi* – suremise kunst: näitus Niguliste muuseumis 02.11.2012–02.06.2013. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2013.

Kümper, Hiram. Death. – Albrecht Classen (toim). *Handbook of Medieval Culture. Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages. Vol 1*. Berlin: de Gruyter, 2015, lk 314–328.

Lahtinen, Anu; Korpiola, Mia. *Introduction: Preparing for a Good Death in Medieval and Early Modern Northern Europe*. – Anu Lahtinen, Mia Korpiola (toim). *Dying Prepared in Medieval and Early Modern Northern Europe*. Leiden: Brill, 2018, lk 1–18.

Le Goff, Jacques (tlk. Arthur Goldhammer). *The Birth of Purgatory*. Aldershot: Scolar Press, 1990.

Leimus, Ivar. *Zu den Anfängen der Numismatik in Estland: Eduard Philipp Körber (1770–1850)*. – Norbert Angermann, Wilhelm Lenz, Konrad Maier (toim). *Geisteswissenschaften und Publizistik im Baltikum des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*. Berlin: LIT, 2011, lk 43–64.

Lester, Anne E. *Crafting a Charitable Landscape: Urban Topographies in Charters and Testaments from Medieval Champagne.* – Caroline Goodson *et al* (toim). *Cities, Texts and Social Networks, 400–1500. Experiences and Perceptions of Medieval Urban Space.* Farnham: Ashgate, 2010, lk 125–148.

Loit, Mari. *Keskaegsest surmakultuurist ja hauatähistest reformatsiooniaelse Tallinna kirikutes ja kloostrites.* – Vana Tallinn XVII (XXI). Tallinn: Estpol, 2004, lk 13–154.

Long, Thomas G. *Christian Funerary Traditions.* – Christopher M. Moreman (toim). *The Routledge Companion to Death and Dying.* Abingdon: Routledge, 2018, lk 35–44.

Löffler, Heinz. *Die Grabstein, Grabmäler und Epitaphen in der Kirchen Alt-Livlands vom 13.–18. Jahrhundert.* Riga: Verlag G. Löffler, 1929.

Maciejewski, Jacek. *Nudo pede intrat urbem: Research on the Adventus of a Medieval Bishop through the First Half of the Twelfth Century.* – *Viator* 41 (1), 2010, lk 89–100.

Makó, Mária Lupescu. *Spoken and Written Words in Testaments: Orality and Literacy in Last Wills of Medieval Transylvanian Burghers.* – Marco Mostert, Anna Adamska (toim). *Uses of the Written Word in Medieval Towns.* Turnhout: Brepols, 2014, lk 271–297.

Malve, Martin; Roog, Raido; Mäesalu, Mihkel. *A Medieval Tomb in Tartu Cathedral. – Arheoloogilised välitööd Eestis.* Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut 2013, lk 167–174.

Marcoux, Robert. *Memory, Presence and the Medieval Tomb.* – Ann Adams, Jessica Barker (toim). *Revisiting the Monument: Fifty Years since Panofsky's Tomb Sculpture.* London: The Courtauld Institute of Art, 2016, lk 49–67.

Marshall, Louise. *God's Executioners: Angels, Devils and the Plague in Giovanni Sercambi's Illustrated Chronicle (1400).* – Jennifer Spinks, Charles Zika (toim). *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700.* London: MacMillan, 2016, lk 177–199.

McIntosh, Kate. *Riga's resting places.* – *The Baltic Times.* Kättesaadav: <https://www.baltictimes.com/news/articles/22728/> (12.05.2020).

Mecklenberg, Michael; Matens, Thom. *Introduction: The Last Judgement in Medieval Sermons.* – Thomas Matens, Maria Sherwood *et al* (toim). *The Last Judgement in Medieval Preaching.* Turnhout: Brepols, 2013, lk ix–xxxiv.

Miller, Maureen C. *Clothing the Clergy: Virtue and Power in Medieval Europe, c. 800–1200.* Ithaca; London: Cornell University Press, 2014.

Miller, Maureen C. *The Bishops Palace: Architecture and Authority in Medieval Italy.* Ithaca; London: Cornell University Press, 2000.

Miller, Maureen C. Why the Bishop of Florence Had to Get Married. – *Speculum*, Vol. 81, No. 4 (Oct., 2006), lk 1055–1091.

Muižnieks, Vitolds. The Co-Existence of Two Traditions in the Territory of Present-Day Latvia in the 13th–18th Centuries: Burial in Dress and in a Shroud. – Sarah Tarlow (toim). *The Archaeology of Death in Post-medieval Europe*. Warsaw; Berlin: De Gruyter, 2015, lk 88–110. Kättesaadav: <https://doi.org/10.1515/9783110439731> (07.05.2020).

Mäesalu, Mihkel. Liivimaa ja Püha Rooma keisririik 1199–1486. – *Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis* 42. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017.

Mäeväli, Sulev. Matustest ja hauatähhistest Tallinna Toomkrikust. Tallinn: Morgan Studio, 2004.

Mäeväli, Sulev. Piiskoppide matused Tallinna toomkirikus. – Tallinna Linnamuuseumi Toimetised, 1 (2019), lk 40–54.

Mälestise nr: 16945, Kultuurimälestiste riiklik register: <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=16945> (05.05.2020). Vallasmälestise kirjeldus: Varik, Jaan. Rakvere kiriku hoone ja inventar ning varem kirikule kuulunud objektid. Külli Erikson (koost). Rakvere: 1981.

Mänd, Anu. Arutlusi hauatähhistest ja muinsuskaitset: Keskaegsed hauaplaadid Tallinna toomi käärkambris. – Anneli Randla (toim). *Aja lugu: Muinsuskaitse ja restaureerimise ajaloost*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016, lk 9–39.

Mänd, Anu. Haapsalu, Tartu ja Tallinna toomkiriku altariid keskajal. *Kunstiteaduslikke Uurimusi*: 2016/1–2 (25), lk 103–134.

Mänd, Anu. Keskaegse Liivimaa piiskoppide jäljed. Järelevastamine. Kaur Altoale. – Anneli Randla (toim). *Eesti Kunstiakadeemia toimetised* 22. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2017, lk 11–32.

Mänd, Anu. Naised, memoria ja sakraalruum hiliskeskaegsel Liivimaal. – *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 3, 2012, lk 6–29.

Mänd, Anu. *Vicarius, Canonicus et Episcopus*: Three late Medieval grave slabs from Tartu and Tallinn – *Baltic Journal of Art History*, 2014, vol. 7, spring, lk 11–30.

Mänd, Anu. Visuaalne mälestamine: Liivimaa ordumeistrite ja käsnnike hauaplaadid (14.–16. sajand). *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 28 (3–4), 2019, lk 60–93.

Mänd, Anu. Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist. *XXII Läänemaa muuseumi toimetised*. – Anu Lepp (toim). Haapsalu: Sihtasutus Haapsalu ja Läänemaa muuseumid, 2019, lk 101–115.

Mänd, Anu; Põltsam-Jürjo, Inna; Russow, Erki. Linnakultuur. – Anti Selart (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012, lk 355–382.

Nedkvitne, Arnved. The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia. Turnhout: Brepols, 2004.

New, Elizabeth A. Episcopal Embodiment: The Tombs and Seals of Bishops in Medieval England and Wales. – Martin Heale (toim). The Prelate in England and Europe, 1300–1560. Woodbridge: Boydell and Brewer, 2014, lk 191–214.

O' Connor, Kevin C. The House of Hemp and Butter: A History of Old Riga. Ithaca; London: Northern Illinois University Press, 2019, lk 1–11.

Ott, John S. Bishops, Authority and Community in Northwestern Europe, c.1050–1150. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Ott, John S.; Jones, Anna Trumbore. Introduction: The Bishop Reformed. – John S. Ott, Anna Trumbore Jones (toim). The Bishop Reformed. Studies of Episcopal Power and Culture in the Central Middle Ages. Aldershot: Ashgate, 2007, lk 1–20.

Palazzo, Eric. The Image of the Bishop in the Middle Ages. – John S. Ott, Anna Trumbore Jones (toim). The Bishop Reformed. Studies of Episcopal Power and Culture in the Central Middle Ages. Aldershot: Ashgate, 2007, lk 86–9.

Paravincini-Bagliani, Agostino (tlk. David S. Peterson). The Pope's Body. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

Pasulka, Diana Walsh. Catholic Views of the Afterlife. – Christopher M. Moreman (toim). The Routledge Companion to Death and Dying. Abingdon: Routledge, 2018, lk 5–13.

Pennington, Kenneth. Representation in Medieval Canon Law. – The Jurist 64 (2004), lk 361–383.

Perron, Anthony. The Medieval Cemetery as Ecclesiastical Community: Regulation, Conflict, and Expulsion 1000–1215. – Thea Tomaini (toim). Dealing With The Dead. Mortality and Community in Medieval and Early Modern Europe. Leiden: Brill, 2018, lk 253–273.

Poulsen, Bjørn; Vogt, Helle; Sigurðsson, Jón Viðar. Introduction. – Bjørn Poulsen, Helle Vogt, Jón Viðar Sigurðsson (toim). Nordic Elites in Transformation, c. 1050–1250, Volume I. Material Resources. Abingdon: Routledge, 2019, lk 1–31.

Recke, Johann Friedrich v.; Napiersky, Karl Eduard; Beise, Theodor Heinrich. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten- Lexikon der Provinzen Livland, Esthlans und Kurland. Mitau: Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn, 1827, lk 277–283.

Rollo-Koster, Joëlle. Death of Clergymen: Popes and Cardinals' Death Rituals. – Joëlle Rollo-Koster (toim). Death in Medieval Europe: Death Scripted and Death Choreographed. London; New York: Routledge, 2017, lk 164–185

Rosenthal, Joel T. Lancastrian Episcopal Wills: Directing and Distributing. Medieval Prosopography. – Vol. 11, No. 1, 1990, lk 35–84.

Rotondo-McCord, Jonathan. *Locum Sepulturae Meae ...Elegi*: Property, Graves, And Sacral Power In Eleventh-Century Germany. – Viator 26, 1995, lk 77–106.

Salonen, Kirsi; Schmugge, Ludwig. A Sip from the „Well of Grace“. Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary. Washington: The Catholic University of America Press, 2009.

Schmid, Bernhard. Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland: Vom Baurat Bernhard Schmid in Marienburge (Westpreußen). – Zeitschrift für bauwesen: Herausgegeben im Preussischen finanzministerium. Berlin: Von Wilhelm Ernst u. Sohn, 1921, lk 199–238.

Schmitt, Jean-Claude (tlk. Marie-Pierre Gelin). Images and the Work of Memory, with Special Reference to the Sixth-Century Mosaics of Ravenna, Italy. – Elma Brenner *et al* (toim). Memory and Commemoration in Medieval Culture. London, New York. Routledge, 2016, lk 13–32.

Selart, Anti (koost., toim). Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu: Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012.

Selart, Anti; Mänd, Anu. Livonia – A Region Without Local Saints? – Nils Holger Petersen, Anu Mänd, Sebastian Salvado, Tracey R. Sands (toim). Symbolic Identity and the Cultural Memory of Saints. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018, lk 91–122.

Sild, Olaf. Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-2/1928, lk 49–72.

Sild, Olaf. Mõningaid vanu hauakive meie maalt – Usuteadusline ajakiri, 3-1/1928, lk 32–40.

Spāritis, Ojārs. Evidence of the Reformation and Confessionalization Period in Livonian Art. Baltic Journal of Art History, 2015, vol. 9, Spring, lk 23–74. Kättesaadav: <https://doi.org/10.12697/BJAH.2015.9.03> (09.05.2020).

Spirģis, Roberts. Rīgas Sv. Pētera baznīcas kapsētas apbedījumu stratigrāfija (Stratigraphy of the Burials in St Peter's Churchyard). – Sena Rīga 7: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vesture. Rīga: Latvijas vestures instituta apgads, 2012, lk 179–227.

Spurrell, Mark. The Symbolism of Medieval Churches. Abingdon: Routledge, 2020.

Stanford, Charlotte A. Commemorating the Dead in Late Medieval Strasbourg. The Cathedral's Book of Donors and its use (1320–1521). Farnham: Ashgate, 2011.

Strenga, Gustavs. Devotion, Donation, and Memoria. Urban Society and the Dominicans in Late Medieval Reval (Tallinn). MA Thesis in Medieval Studies. Budapest: 2006, lk 60. Kättesaadav: http://www.etd.ceu.edu/2006/strenga_gustavs.pdf (10.05.2020).

Strenga, Gustavs. Distorted Memories and Power: Patrons of the Teutonic Order in the Fifteenth Century Prayer of the Livonain Branch. – *Journal of Baltic Studies*, vol. 50, 2019/2, lk 143–161.

Strenga, Gustavs. Piemiņa un atmiņa: divas parādības vēlo viduslaiku Livonijas reliģiskajā un laicīgajā dzīvē. Remembrance and Memory: Two Phenomena in the Sacral and Profane Life of the Late Medieval Livonia. – *Latvijas Universitātes Raksti*, 2009, vol. 725, lk 58–70.

Sutrop, Urmas. Oletatav paganlike eestlaste puust jumalakuhu Oleviste raamatukogus. – Mare Kõiva, Andres Kuperjanov (toim). *Mäetagused* 27, lk 127–134.

Swanson, Robert Norman. Indulgences for Prayers for the Dead in the Diocese of Lincoln in the Early Fourteenth Century. – *Journal of Ecclesiastical History*, Vol. 52, No. 2, April 2001, lk 197–219.

Tammiste, Aile. Tartu Ülikooli usuteaduskonna ristiusu arheoloogia kabinet 1921–1940. Ühiskonda muutvad teadused rahvusülikoolid. – Lea Leppik, Sirje Toomla (toim). Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2015, lk 183–212.

Tarand, Kaarel. Soolakaaluja poja kaalukas soolo. – *Sirp*, 06.10.2006. Kättesaadav: <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/soolakaaluja-poja-kaalukas-soolo/> (16.05.2020).

Thornton, David E. How Useful are Episcopal Ordination Lists as a Source for Medieval English Monastic History? – *Journal of Ecclesiastical History*, Vol 69, No. 3, July 2018, lk 493–530.

Thumser, Antje. Livländische Amtsträgerreihen des Mittelalters. Kleine Meisterchronik – Rigaer Bishofschronik – Series episcoporum Curoniae. – Konrad Meier, Matthias Thumser (toim). *Schriften der Baltischen Historischen Kommission. Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland*. Berlin: LIT, 2011, lk 201–254.

Tyler, J. Jeffery. Lord of the Sacred City: The *Episcopus exclusus* in Late Medieval and Early Modern Germany. Leiden: Brill, 1999.

Untera, Anne. Läti sakslane Brotze ja Eesti ajalugu. – *Sirp*, 28.04.2006. Kättesaadav: <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c6-kunst/l-ti-sakslane-brotze-ja-eesti-ajalugu/> (16.05.2020).

Valk, Heiki. Toomkirik ja kirkuaed kui kalmistu. – Mariann Raisma, Krista Andreson (toim). Tartu Toomkirik: Katedraal. Raamatukogu. Muuseum. Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2018, lk 114–130.

Valk, Heiki; Malve, Martin et al. Kodavere Medieval Cemetery – a Parish Churchyard? – *Archaeological Fieldwork in Estonia*, 2018, lk 119–138.

Valk, Heiki; Ratas, Jaana; Laul, Silvia. Siksälä kalme II osa: Matuste ja leidude kataloog. Tartu: Tartu Ülikool, 2014.

Vība, Solvita. Funeral Traditions in Medieval Latvia: Sources and Problems for Research. – Torsten Fischer, Thomas Riis (toim). Tod und Trauer: Todeswahrnehmung und Traueritten in Nordeuropa. Kiel: Ludwig, 2006, lk 137–146.

Vincent, Nicholas. The Will of Giordano Pironti, Cardinal Deacon Of SS. Cosma E Damiano (d. 1269).–Rivista di storia della Chiesa in Italia, Vol. 67, No. 2, 2013, lk 373–396.

Walden, Catherine Emma. Preservation, Restoration, and the Tomb of the „Founder“ at Salisbury. – Jennifer M. Feltman, Sarah Thompson (toim). The Long Lives of Medieval Art and Architecture. Abingdon: Routledge, 2019, lk 261–280.

Welch, Christina. Exploring Late-Medieval English *Memento Mori* Carved Cadaver Sculptures. – Thea Tomaini (toim). Dealing with The Dead: Mortality and Community on Medieval and Early Modern Europe. Leiden; Boston: Brill, 2017, lk 331–365.

Woolgar, Christopher Michael. What Makes Things Holy? The Senses and Material Culture in the Later Middle Ages. – Robin Macdonald *et al* (toim). Sensing the Sacred in Medieval and Early Modern Culture. Abingdon: Routledge, 2018, lk 60–78.

Wray, Shona Kelly; Roisin Cossar. Wills as Primary Sources. – Joel T. Rosenthal (toim). Understanding Medieval Primary Sources. Using Historical Sources to Discover Medieval Europe. London, New York: Routledge, 2012, lk 59–71.

Lisa 1. Liivimaa kõrgvaimulike matusepaigad

Peapiiskop/piiskop	Ametiaeg	Piiskopkond	Matmispaik	Haua asukoht kirikus	Hauakivi	Testament
Meinhard	1186–1196	Üksküla	Ükskülast ümbermaetud Riia toomkirikusse, 14. sajand	Pühima Vere altari juures, põhjaseinas nišis	Haua seinanišš ja hauakivi seal säilinud	–
Berthold	1196–1198	Üksküla	Ükskülast ümbermaetud Riia toomkirikusse, 14. sajand	Püha Risti altari juures	–	–
Albert von Buxhövdn	1199–1229	Riia	Riia toomkirik, ümbermaetud Lielie kalmistule, u. 1773	Kooriruumis	–	–
Nikolaus	1229–1253	Riia	Riia toomkirik	Hauakivi asus kantsli all	–	–
Peapiiskop Albert Suerbeer	1253–1273	Riia	Riia toomkirik	Peaaltari ees	–	–
Peapiiskop Johannes I von Lune	1273–1284	Riia	Riia toomkirik	Püha Katariina altari ees	–	–

Peapiiskop Johannes II von Vechta	1286–1294	Riia	Riia toomkirik	Peaaltari ees	–	–
Friedrich von Haseldorf	1268–1288	Tartu	–	–	–	LUB I, nr 494; säilinud on testamendi kinnitus
Heinrich II	1286(?)–1294(?)	Saare-Lääne	Haapsalu toomkirik	–	–	–
Konrad I	1294(?)–1307(?)	Saare-Lääne	Haapsalu toomkirik	–	–	–
Heinrich I von Velde	1373–1378	Tartu	Tartu toomkirik, haa täpne asukoht teadmata	–	Fragmendid	–
Arnoldus I Stoltevoeti	1418–1419	Tallinn	Tallinna toomkirik	–	Kadunud, viimane mäрге on tehtud 1618. aastal	–
Peapiiskop Johannes VI Ambundii	1418–1424	Riia	Riia toomkirik	Peaaltari ees	–	–

Heinrich II von Üxküll	1419–1456	Tallinn	Tallinna toomkirik	–	–	–
Johannes I Schutte	1432–1438	Saare-Lääne	Haapsalu toomkirik	Toomkiriku keskel	Kadunud, viimane mäрге on tehtud 1803. aastal	–
Peapiiskop Henning Scharpenberg	1424–1448	Riia	Riia	–	–	–
Johannes III Tiergart	1425–1456	Kuramaa	Piltene kirik	–	Fragmendid	
Peapiiskop Silvester Stodewescher	1448–1479	Riia	Riia toomkirik	Peaaltari juures	–	–
Jodocus Hogenstein	1458–1471	Saare-Lääne	Haapsalu toomkirik	–	Säilinud	–
Simon von der Borch	1477–1492	Tallinn	Tallinna toomkirik	Toomkiriku pikihoone põhjalöövis	Halvasti säilinud, võis kuuluda ka piiskop Rodendorfile	–
Peapiiskop Stephan Grube	1480–1483	Riia	Riia toomkirik	Peaaltari juures, peapiiskopi Silvesteri lähedal	–	–

Peapiiskop Michael Hildebrand	1484–1509	Riia	Riia toomkiriku	Hoovi läänseinas	–	–
Nikolaus Rodendorf	1493–1509	Tallinn	Tallinna toomkirik	Toomkiriku pikihoone põhjalöövis	Halvasti säilinud, võis kuuluda ka piiskop Borchile	–
Johannes III Orgas	1493–1515	Saare-Lääne	Haapsalu toomkirik	Maarja kabelis	–	–
Peapiiskop Jasper Linde	1509–1524	Riia	Riia toomkirik	Kooriruumis	Hävinud	–
Christian Czernekow	1513–1514	Tallinn	Tallinna toomkirik	Tõenäoliselt kooriruumis	–	Jah, LUB II, 1, nr 845
Johannes IV Kyvel	1515–1527	Saare-Lääne	Haapsalu toomkirik	Toomkiriku kooriruumis	–	–
Georg von Tiesenhausen	1528–1530	Saare-Lääne	Haapsalu toomkirik	Toomkiriku kooriruumis	Fragment	–
Johannes Roterd	1531–1536	Tallinn	Tallinna toomkirik	Käärkabis	Halvasti säilinud, osa alt puudu	–
Reinhold von Buxhövdn	1530–1542	Saare-Lääne	Haapsalu toomkirik	Kooriruumis	–	–
Arnold Anebat	1536–1551	Tallinn	Rakvere Püha Mihkli kloostri kirikusse. 19. sajandil viidi kivi	–	Säilinud	–

			Rakvere Püha Kolmainu kirikusse			
Heinrich II Basedow	1501–1523	Kuramaa	Aizpute katedraal, hiljem ehitati varemetele Jaani kirik 17.-18. sajandil	Viidud teise kohta kiriku ruumis	Säilinud	–
Hermann Ronneberg	1524–1539	Kuramaa	Piltene kirik	–	Fragment	–
Peapiiskop Thomas Schöning	1528–1539	Riia	Koknese kihelkonnakirik	–	–	–
Peapiiskop Wilhelm von Brandenburg	1539–1563	Riia	Riia toomkirik	Maeti kooriruumi	Säilinud	Jah, Monumenta Livoniae Antiquae 5. nr 165, 166.
Magnus von Holstein	1570–1577	Saare-Lääne, Kuramaa	Piltene kirik, ümbermaetud 17. sajand Taani Roskilde katedraali	–	–	–

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Sarah Lainemäe,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose bakalaureusetöö „Keskaegse Liivimaa kõrgvaimulike matusekultuur“, mille juhendajad on Anti Selart ja Kerli Kraus, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Sarah Lainemäe

20.05.2020